

Van scherm naar straat

Hoe sociale media-conversaties protest op straat mobiliseren

Jeroen Bakker, Daphne Cornelisse, Sahra Mohamed, Mirko Tobias Schäfer en Joris Veerbeek

18-03-2021

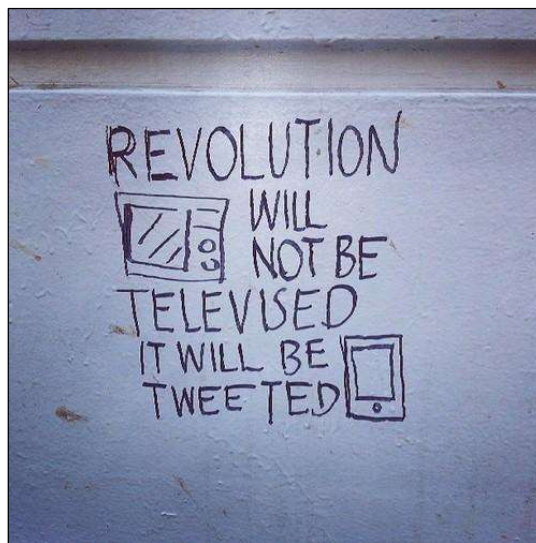

Universiteit Utrecht

Inleiding

Protestbewegingen waren de afgelopen twee jaar volop zichtbaar in de media. De boeren van Farmers Defence Force, leraren, zorgpersoneel, 5G-skeptici, Black Lives Matter-demonstranten, anti-lockdowndemonstranten, voor- en tegenstanders van Zwarte Piet en ook politieagenten: er ging haast geen week voorbij zonder dat op journaals, in kranten en op sociale media beelden voorbijkwamen van een groep die zich verzamelde op een plein, grasveld of snelweg ergens in Nederland.

Onderzoekers hebben gewezen naar sociale media als de moderne uitvalsbasis van, en organiserende kracht achter, protestbewegingen (e.g. Poell & Van Dijck 2018; Bennett 2013). Na de Arabische Lente van 2010 werd er gesuggereerd dat er een samenhang bestaat tussen sociale media en de mobilisatie van demonstranten (e.g. Tufecki 2017). Sociale media werden in de berichtgeving vaak beschreven als positieve instrumenten die democratiebewegingen effectief kunnen ondersteunen (Figuur 1). Protesten en demonstraties zouden constructieve bijdragen zijn voor meer democratie, burgerparticipatie en horen bij een open samenleving. Deze beschouwing van protesten is herkenbaar in plaatjes die werden gedeeld in de mainstream media¹ en op sociale media. Zo riep *Time Magazine* de 'users' in 2007 en in 2011 de 'protester' uit tot persoon van het jaar (Figuur 2 en 3).

Figuur 1. Turkse graffiti, circa 2013. "Revolution will not be televised, it will be tweeted."

¹ Met de term 'mainstream media' doelen we op wat ook wel de traditionele of geëtableerde media worden genoemd: gevestigde kranten, omroepen en nieuwssites. In de afgelopen jaren heeft de term negatieve connotaties gekregen, onder meer door de vele verdachtmakingen van de pers vanuit oud-president Donald Trump, die mainstream media neerzette als spreekbuis van de elite. In dit onderzoek gebruiken we deze term expliciet niet om te doelen op deze connotaties, maar enkel om te refereren aan de gevestigde media tegenover 'alternatieve' media.

Figuur 2 en 3. Omslag van Person of the Year-edities van Time Magazine uit 2007 en 2011.

De positieve karakterisering van protest is veranderd met de opkomst van populisme en extreemrechtse posities in de afgelopen jaren (Marwick & Lewis 2017). Dit geldt ook voor de rol van sociale media. Ze werden in de jaren 2000 vooral gezien als een effectief middel om de toegang naar media te democratiseren, om gewone gebruikers in staat te stellen om te participeren in de productie van media-content en het bereiken van publieken (Jenkins 2006; Shirkey 2008). *Fake news*, *filter bubbles* en algoritmes worden nu regelmatig aangehaald als oorzaak van maatschappelijke polarisering en het succes van populistisch sentiment. Politici van Geert Wilders tot Donald Trump halen sociale media aan als de beste manier om een “onbetrouwbare pers” te omzeilen en direct met de eigen achterban in gesprek te komen (Figuur 4).

Figuur 4. Tweet van @geertwilderspvv van 10 december 2016.

Maar we kunnen niet stellen dat sociale media de oorzaak voor deze ontwikkeling zijn. We hebben te maken met de complexiteit van een versplinterd publiek domein, waarin sociale mediaplatformen en mainstream media fungeren als poortwachters voor aandacht en publieken (zie ook Benkler et al 2017; Schäfer 2019). De media staan niet passief aan de zijlijn, zoals bovenstaande - door Geert Wilders gedeelde – cartoon in Figuur 4 suggereert. De media fungeren vaak als versterker van social media-conversaties en vestigen door hun berichtgeving aandacht op thema's en individuen die anders veel minder aandacht hadden gekregen.

In dit onderzoek verkennen we relaties tussen online conversaties en protesten op straat. We willen onderzoeken of online activiteiten protest op straat beïnvloeden en of er sprake kan zijn van mobilisering van protest door sociale media. We houden hierbij rekening met het feit dat niet de sociale media an sich tot de mobilisering leiden. Het rapport levert dan ook geen techno-deterministisch perspectief of een causale correlatie van sociale media-activiteit en protest op straat. Het doel van dit rapport is om inzicht te krijgen in de mediapraktijken, de dynamiek tussen verschillende deelpublieken en mediaplatformen in het communiceren over verschillende onderwerpen en het organiseren van demonstraties.

Voor dit onderzoek nemen we de demonstraties in Nederland in de periode 1 november 2019 tot en met 1 december 2020 onder de loep, die tenminste een keer in de media (kranten) genoemd werden. Demonstraties die plaatsvonden zonder enige mediaberichtgeving plaats vonden zijn in ons dataset niet terug te vinden. Ons onderzoek is dus beperkt tot de demonstraties, protestgroepen en online conversaties die in deze periode actief waren. In dit rapport zal er hierdoor voornamelijk aandacht worden besteed aan de dynamieken die de meest besproken groepen definiëren. We richten ons op de zes protestthema's die in deze periode de meeste aandacht kregen in de kranten en op sociale media: Viruswaarheid (voorheen Viruswaanzin), Black Lives Matter, boerenprotesten, 5G, Zwarte Piet, en corona in het algemeen.

We analyseren de rol die sociale media hebben gespeeld in het mobiliseren en organiseren van deze bewegingen, en besteden aandacht aan hoe verschillende protestgroepen online verbonden zijn. Daarnaast analyseren we de rol van complottheorieën en emotionalisering op het escaleren van protesten. Deze analyse schetst een beeld van een media-ecosysteem met talloze verbindingen tussen verschillende topic communities, politici, opinieleiders en de mainstream media.

Utrecht Data School

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in de context van de Utrecht Data School, een onderzoeks- en onderwijsplatform binnen de Faculteit Geesteswetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft dit onderzoek mede gefinancierd. Utrecht Data School (UDS) doet sinds 2013 onderzoek naar de impact van digitalisering op de maatschappij, door middel van samenwerkingen met overheden, NGO's, bedrijven, studenten en wetenschappers. Vooral openbaar bestuur, publieke media en publieke ruimte zijn thema's waar UDS zich op focust. Noties als democratie, burgerschap en veiligheid zijn daarbij met name van belang. Door deze ervaring is sterke expertise opgebouwd in het verzamelen van data en het analyseren

daarvan ten opzichte van culturele en sociale aspecten. Daarnaast is Utrecht Data School aangesloten bij het universitair focusgebied *Applied Data Science* en het focusgebied *Governing the Digital Society*.

Onafhankelijk onderzoek

Een belangrijke pijler van het onderzoek binnen Utrecht Data School is de analyse van maatschappelijke debatten op sociale media platformen. Zo deden we onderzoek naar het gebruik van Twitter in de Tweede Kamer (Boeschoten, Schäfer, Overheul 2012), naar het debat omtrent Zwarte Piet (Van Es, Van Geenen, Boeschoten 2014), naar sociale media als platformen voor tegenpublieken (Schäfer 2014) en hoe *topic-communities* op Twitter nieuws framen en verspreiden (Wieringa et al. 2018). In samenwerking met Nederlandse media voerden we onderzoek uit naar politieke topic-communities op Twitter (Utrecht Data School 2018), hoe hedendaagse antisemitisme zich vertoont op Twitter (Veerbeek 2020a) en hoe complottheorieën omtrent corona op Twitter en Instagram gedeeld worden (Veerbeek 2020b).

Het doel van het voorliggende onderzoek is om de dynamiek van topic communities op sociale media omtrent protesten te analyseren. We zijn dus niet geïnteresseerd in het herleiden van individuen binnen de betreffende debatten, maar enkel om de dynamiek tussen vormen van debat en protest online en demonstraties offline beter te begrijpen. UDS heeft uitsluitend gebruik gemaakt van openbare bronnen voor de dataverzameling. De verzamelde data is opgeslagen door UDS volgens de UU-richtlijnen voor datamanagement. Een data protection impact assessment (DPIA) is uitgevoerd in het kader van dit onderzoek. De data zijn niet gedeeld met het Ministerie van BZK en zullen niet gedeeld worden in de toekomst. Het Ministerie van BZK heeft geen invloed uitgeoefend op de methode en/of de bevindingen van het onderzoek en UDS heeft onafhankelijk kunnen handelen in lijn met de gedragscode wetenschappelijke integriteit (VSNU 2018).

Protesten en mediatechnologie

Voor protesten worden altijd de beschikbare media ingezet, zoals vroeger pamfletten, protestliederen, radio en vandaag de dag social media. Belangrijk is om te overwegen hoe de kwaliteiten van deze technologie vormgeven aan de manier hoe deze media gebruikt worden. Broadcastingmedia zoals televisie en radio kunnen enkel zenden, maar wél grote publieken bereiken. Netwerkmedia (zoals internet en dus ook sociale media) bieden de mogelijkheid om tussen gebruikers te communiceren en dus deelpublieken te vormen, of *topic communities*. Met de opkomst van het world wide web (www) in de jaren negentig van de afgelopen eeuw werd snel geopperd dat de technologie tot een nivellering van macht zou leiden. Nooit eerder waren gebruikers in staat om voor lage kosten zelf mediacontent te kunnen produceren en verspreiden. Dit fenomeen werd als een positieve ontwikkeling beschouwd die tot meer democratie, participatie in mediaproductie en politieke deliberatie zou kunnen leiden (bijv. Jenkins 2006; Shirky 2009). Al snel werden ook voorbeelden genoemd waar een samenhang tussen mediagebruik en mobilisatie of protest benadrukt werd (bijv. Rheingold 2003).

Rheingold, bijvoorbeeld, benadrukte de rol van mobiele telefoons bij de organisatie van demonstraties, o.a. tegen de Filipijnse president Joseph Estrada in 2001 (2003: 158). Andere vaak aangehaalde voorbeelden waren de communicatieactiviteiten van de Mexicaanse Zapatistas, die onder leiding van de mediagenieke Subcomandante Marcos hun strijd tegen de overheid via internet onder aandacht van de wereldpers wisten te brengen (Cleaver Jr. 1998). Het doelgerichte inzetten van mediatechnologie ter organisatie van protesten werd onder *media activism* beschreven (bijv. Meikle 2003).²

Figuur 5. Demotivational poster van 4chan, circa 2008. Anonymous bij demonstratie tegen Scientology.

Het gebruik van internet, mobiele telefoons en andere media voor protest werd in die tijd door wetenschappers en commentatoren vaak positief beoordeeld. De protesten richtten zich dan meestal tegen dictators, corrupte bestuurders en corporaties, of machthebbers die hun verantwoordelijkheid niet wilden nemen. In Westerse landen hadden deze protesten ook een ludiek aspect (zie Figuur 5). De gedupeerden die al jaren zonder noemenswaardige media-aandacht tegen Scientology actievoerden, kregen rond 2008 steun vanuit het losse netwerk Anonymous (zie ook Coleman 2013). Nadat Scientology probeerde een video van YouTube te laten verwijderen reageerden users van fora zoals 4chan om de sekte voor hun censuurpogingen terug te pakken.

Een fout die wel vaak gemaakt wordt, zowel bij de positieve als ook negatieve beoordeling van dergelijke incidenten, is de rol die de technologie wordt toegekend. Vaak wordt deze overschat en wordt er een techno-deterministisch beeld geschetst.

² Een vroege 'bijbel' voor media-activisme was het onder pseudoniemen gepubliceerde *Handbuch der Kommunikationsguerilla* (autonome a.f.r.i.k.a gruppe, Blisset & Brünzels 1996). Dit boek doet ook een poging tot een filosofische onderbouwing van de mediapraktijken door te refereren aan postmoderne filosofie (met name Baudrillard) en semiotiek (Umberto Eco). De manieren hoe de alt-right veel van deze mediapraktijken succesvol wist toe te eigenen gaat buiten de omvang van dit rapport.

Refererend aan de Arabische Lente werd onterecht – door de vooral Westerse commentatoren – de kracht van sociale media bij de bevordering van democratie benadrukt, terwijl andere factoren vaak werden genegeerd, zoals de stijgende broodprijzen, inflatie of werkloosheid, en ook de berichtgeving op Al Jazeera. De onrust en ontevredenheid leefde onder de bevolking en sociale media werd gebruikt en gaf mede vorm aan de mobilisatie van het protest.

In 2012 maakte Nederland kennis met sociale media en de mobilisatie van jongeren gedurende Project X in Haren (Van Eck 2017). Een op Facebook geplaatste openlijk toegankelijke uitnodiging voor een verjaardagsfeestje werd massaal gedeeld en leidde tot een grote opkomst van jongeren in Haren, wat uiteindelijk uitliep op een confrontatie met de politie. De valkuil van techno-determinisme was ook hier aanwezig, toen Nederlandse bestuurders bij elke tweet of Facebook-post die een “nieuw Project X” aankondigde disproportioneel reageerden. Hiermee werd het symptoom bestreden en niet de onderliggende problematiek. In Hoorn werd een leerling door de politie uit de klas gehaald nadat hij een tweet verstuurde, en in Arnhem werd na aankondiging van een Project X de stad afgezet - mensen die er niet woonden, mochten de stad niet in.

Het rapport van commissie-Cohen over de gebeurtenissen oordeelde dat veel meer factoren dan slechts de mobilisatie via sociale media een rol spelen bij het totstandkomen van een uit de hand gelopen feestje (Van Dijk et al 2013). Bij Project X in Haren droeg het goede weer bij aan de grote opkomst, de aankondiging van het feestje op gewone radioprogramma's bereikte een groot publiek, en de studenten-OV-kaart stond een gratis trip van Groningen naar Haren toe. Ook in het voorliggende onderzoek is te zien dat demonstraties niet puur door sociale media gemobiliseerd worden. Wel spelen sociale media een rol bij het delen van informatie (bijv. aankondigingen over informaties), het verspreiden van mediaberichten en het commentaar erop. Maar de traditionele media spelen ook in rol in de manier hoe bepaalde thema's en personen uitgelicht worden. Andere factoren, die we gezien de omvang van deze studie slechts anekdotisch kunnen onderbouwen, moeten ook worden meegenomen bij de beoordeling van mobilisatiefactoren. Bij de coronaprotesten, bijvoorbeeld, valt op dat mensen vaak aangaven dat ze “gewoon meegingen”, om buiten te zijn, omdat er veel andere mensen waren, omdat er muziek was of er iets te beleven viel in een tijd waarin alle evenementen afgelast waren.

Onderzoekopzet en methode

Dit onderzoek analyseert de dynamiek tussen online communicatie en protest op straat. Zijn er correlaties tussen online communicatie en de participatie in demonstratie, de mogelijke escalatie tijdens demonstraties of het zich voordoen van incidenten in de publieke ruimte? Om deze vragen te beantwoorden analyseren we drie domeinen van online activiteit rondom protestbewegingen: berichtgeving in kranten en nieuwssites, Twitter en Telegram.

Mediaberichtgeving, Twitter en Telegram zijn elk online omgevingen waar veel politieke communicatie plaatsvindt. Met name Twitter kan worden gezien als hét politieke platform bij uitstek, waar politici, journalisten en burgers op een laagdrempelige manier

met elkaar in gesprek kunnen gaan (bijv. Bruns & Burgess 2011; Weller 2014; Boeschoten, Schäfer & Overheul 2012). De berichtendienst Telegram heeft aan de andere kant een reputatie opgebouwd als een platform voor extremere politieke uitingen, mede door zijn gebrek aan moderatie en vele privacy-opties. Door het discours en de activiteit rondom demonstraties te analyseren en vergelijken tussen deze drie domeinen, krijgen we inzicht in de verschillende publieken en type activiteiten.

In dit onderzoek hebben we te maken met zeer rijke datasets – dat wil zeggen, datasets met een breed scala aan verschillende types informatie, zoals afbeeldingen, hyperlinks, tijdsaanduidingen en tekst. Om dergelijke complexe datasets te analyseren maken we gebruik aan een even divers palet aan methodes. Richard Rogers ontwikkelde *digital methods* als een manier om de data van webplatformen te gebruiken voor onderzoek naar sociale interactie, culturele productie en participatie in maatschappelijke debatten, maar ook voor onderzoek naar de platformen zelf en hoe zij vorm geven aan de activiteiten van de gebruikers (Rogers 2013). De data die worden geproduceerd door social media-platforms kunnen worden hergebruikt voor onderzoeksdoeleinden door deze expliciet te benaderen als het product van deze platforms. Uit de structuur van deze data kan worden afgeleid hoe het platform intern functioneert: immers, de data die het platform levert, is op deze wijze verzameld en gestructureerd met een reden. Digital methods is niet alleen een wijze om sociaal-culturele fenomenen te onderzoeken aan de hand van internetdata, maar ook een manier om inzicht te verkrijgen in de invloed van de platform-structuur op deze fenomenen. Het is belangrijk hierin scherp te blijven bij het analyseren van de resultaten: zeggen de resultaten iets over *sociale of technologische mobilisatie* (of allebei)?

Onze datasets zijn afkomstig van diverse bronnen: het social media metrics bedrijf OBI4wan levert de mediadata, de Telegram-data zijn verkregen door middel van de exportfunctie van de desktop-interface van het platform, en de data van Twitter is opgevraagd van de application programming interface (API) door middel van scripts in de programmeertaal R. Deze datasets bevatten de berichten van 17 Telegram-groepen (met ledenaantallen variërend van tientallen tot tienduizend leden, goed voor enkele tienduizenden berichten), ruim 250.000 tweets en 121 “mediamomenten”: dagen waarop in 10 of meer mediaberichten aandacht werd besteed aan demonstraties of protesten. De totale mediadataset omvat 7555 artikelen in de periode 1 november 2019 tot en met 1 december 2020. De kwantitatieve mediadata is daarnaast handmatig verrijkt met kwalitatieve informatie, waardoor deze van meer context wordt voorzien. Denk hierbij aan het thema en verloop van de demonstratie; de locatie; initiatiefnemer(s); en of het protest officieel is aangekondigd. In de volgende hoofdstukken gaan we langs elk van deze datasets.

De tijdlijnen die voortkomen uit de mediaberichtgeving en Telegram-chats bieden hierdoor niet enkel een kwantitatief inzicht in de hoeveelheid activiteit, maar stellen ons daarnaast ook in staat te duiden waar deze activiteit zich op richt. Onze mediatijdlijn staat hierin centraal omdat deze, in tegenstelling tot de Twitter- en Telegramtijdlijnen, hoofdzakelijk demonstraties weergeven die daadwerkelijk plaats hebben gevonden – informatie die essentieel is voor het verkennen van mogelijk correlaties tussen online en offline activiteiten.

Bij het verzamelen van mediadata richten we ons op uitschieters: bewegingen die opvallend veel media-aandacht krijgen, regelmatig demonstreren of waarvan de protesten escaleren. Op basis van deze informatie hebben we gerichte zoekopdrachten op Telegram en Twitter uitgezet voor de volgende thema's: Viruswaarheid (voorheen Viruswaanzin), Black Lives Matter, boerenprotesten, 5G, Zwarte Piet, en corona in het algemeen. In het kader van verantwoord datamanagement zijn alle data die in dit rapport worden gepresenteerd geanonimiseerd. Uitzonderingen hierop, in overeenstemming met de AVG, zijn de accountnamen van publieke figuren zoals politici en opinieleiders.

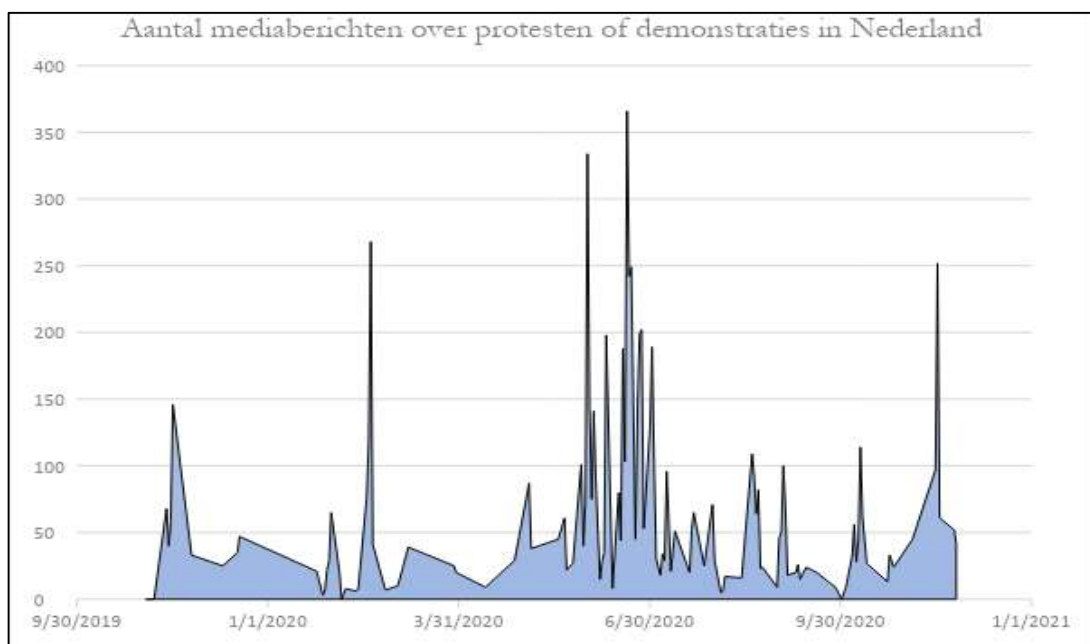
Media-aandacht: verkenning van veranderende protestvormen en -culturen

Om in kaart te brengen welke protestbewegingen of actiegroepen actief zijn geweest in Nederland in de onderzoeksperiode, hebben we een mediatijdslijn opgesteld. In deze tijdslijn constateerden we 121 mediamomenten: dagen waarop in 10 of meer mediaberichten aandacht werd besteed aan demonstraties of protesten. Ieder van deze momenten hebben we kwalitatief verrijkt met achtergrondinformatie. Zo noteerden we onder meer de betrokken partijen, het verloop van de demonstratie, het algemeen media-sentiment en het aantal mediaberichten.

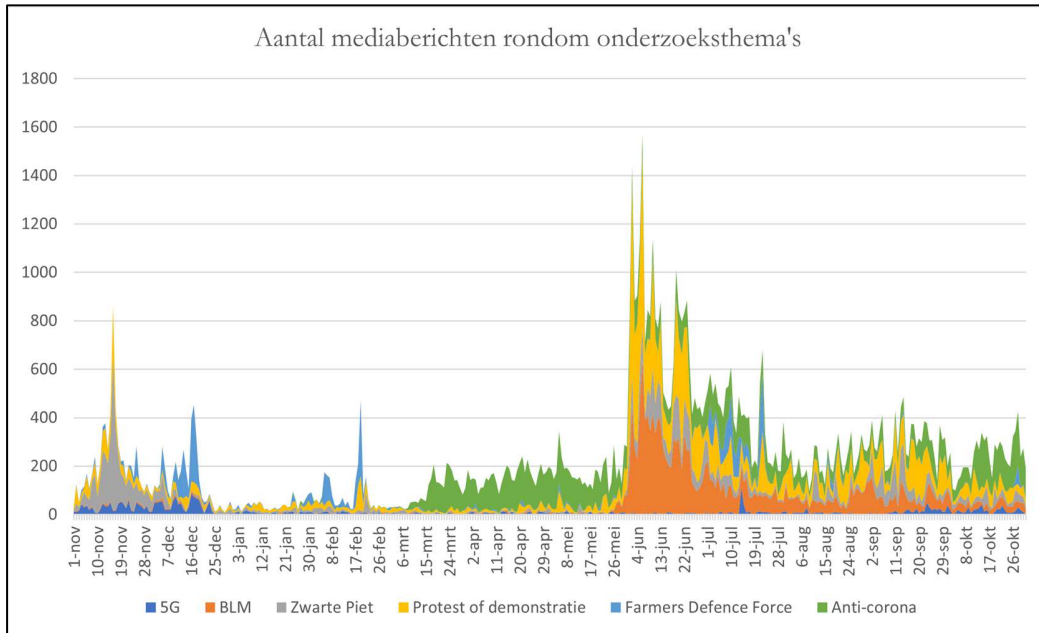
De tijdslijn die uit dit vooronderzoek voortkwam vormde de basis voor de rest van het onderzoek. Mediaberichtgeving is immers een uitstekende indicator voor de activiteit rondom en sociale impact van demonstraties. Aan de hand van deze data identificeren we zes thema's waar de meeste media-activiteit rond te vinden was in de onderzoeksperiode: Viruswaarheid (voorheen Viruswaanzin), Black Lives Matter, de boerenprotesten, 5G, Zwarte Piet, en corona in het algemeen. Middels een exploratief onderzoek op sociale media en in nieuwsberichten stelden we voor elk van deze thema's een lijst met keywords op, die we gebruikten voor datavergaring op sociale media (zie Bijlage 1 in de Appendix).

In Bijlage 2 (zie Appendix) staan alle actiegroepen die voorkomen in de dataset genoteerd. Per actiegroep staat aangegeven hoe vaak deze als organisator van een protest heeft opgetreden. Farmers Defence Force (FDF) en Viruswaarheid blijken verreweg de meeste demonstraties te hebben georganiseerd: zij zijn goed voor respectievelijk 16% en 12% van alle demonstraties uit de dataset. Ook kunnen we constateren dat vakbonden zelden de organisator zijn van demonstraties die media-aandacht hebben gekregen in 2019/2020, wat echter niet betekent dat zij geen protesten op touw hebben gezet. De rol van de media is hierin essentieel. FDF, Viruswaarheid en Black Lives Matter (BLM) blijken op de meeste media-aandacht te kunnen rekenen; zij zijn de enige drie organisatoren aan wie herhaaldelijk meer dan 100 berichten op een dag werden gewijd (zie Bijlage 3 in de Appendix). Deze media-aandacht draagt bij aan de algemene beeldvorming over wat als een urgent thema wordt ervaren. Onderwijzers, zorgpersoneel, en anderen wisten veel minder media-aandacht te trekken en zijn dus in de publieke debatten en in de social media-conversaties veel minder zichtbaar. Dit zegt echter niets over de relevantie van hun standpunten.

Wat hebben de demonstraties die de meeste aandacht genereerden gemeen? Een antwoord lijkt te schuilen in escalatie en controversie. Zowel FDF, Viruswaarheid als BLM kregen de meeste aandacht in de media wanneer demonstraties uit de hand liepen of een onverwachte wending maakten. Denk aan de veel grotere opkomst dan verwacht op het antiracisme protest op de Dam van 1 juni (334 mediaberichten); het uit de hand gelopen protest tegen de coronamaatregelen op 21 juni 2020, waar 400 aanhoudingen werden verricht (366 artikelen); of het verboden boerenprotest van 3 juli dat werd tegengehouden met legervoertuigen (189 berichten). Dergelijke demonstraties springen direct in het oog in een tijdlijnvisualisatie (Figuur 6). Deze tijdlijn toont daarnaast de relatief kortdurende aandacht voor demonstraties. Protesten krijgen regelmatig tien keer zoveel aandacht op de dag waarop ze plaatsvinden als in de dagen die daarop volgen. Dit hoeft echter niet te betekenen dat de thema's die zij aankaarten niet onderwerp van gesprek blijven, zoals te zien in Figuur 7. Na de initiële piek in aandacht rondom een demonstratie blijven de media vaak nog geruime tijd inhoudelijk aandacht besteden aan het protest-thema, wat zich in deze visualisatie uit in meer geleidelijke patronen ten opzichte van de scherpe pieken en dalen van Figuur 6. Een geëscaleerd protest blijkt dus effectief te zijn in het onder de aandacht brengen van een thema in de media, al blijkt het zelden een goede manier om *goodwill* bij een breder publiek te krijgen (zie het volgende hoofdstuk).

Figuur 6. Plot van het aantal mediaberichten over protesten en demonstraties in Nederland in de periode 1 november 2019 tot en met 1 december 2020. (Bron: OBI4wan).

Figuur 7. Plot van het aantal mediaberichten over geselecteerde protestthema's in Nederland in de periode 1 november 2019 tot en met 1 december 2020. (Bron: OBI4wan).

Geïnteresseerd of actief participierend?

Op sociale media is de drempel laag om je interesses te delen met hashtags (bijv. #BlackLivesMatter, #viruswaanzin) of door jezelf bij een protestevenement letterlijk op "geïnteresseerd" te zetten. Het is hierdoor soms lastig in te schatten of iemand daadwerkelijk geïnteresseerd is, slechts sympathie en steun wil overbrengen of zich actief aansluit bij een beweging en komt opdagen bij een protest. Het enkel door online "likes" of "retweets" steun betogen wordt ook *clicktivism* or *slacktivism* genoemd, in tegenstelling tot de meer inspanning vereisende *activism*.

In deze dynamiek tussen lidmaatschap en interesse kan een *self-fulfilling prophecy* ontstaan. Actiegroepen kunnen bij een protestaankondiging mensen oproepen om zichzelf in het evenement op geïnteresseerd te zetten, zelfs als men weet dat ze zeker niet zullen komen. Een concreet voorbeeld hiervan treffen we in een Facebookbericht van Viruswaarheid, behorend bij een event getiteld "Verplaatst: de grote demonstratierave". Daarin staat: "Ook al kom je niet, zet jezelf op aanwezig om te laten zien dat jij het huidige beleid krom vindt." Dit draagt bij aan een grotere verwachte opkomst vanuit de actiegroep, die dergelijke verwachtingen communiceren naar gemeenten. Die gemeenten communiceren hun verwachtingen vervolgens weer aan de media, waardoor snel het beeld kan ontstaan dat er een groot protest aan zal komen. Dit vergroot weer de aandacht van media voor de demonstratie en het thema. Zo kan de perceptie ontstaan dat een protestbeweging een hoge mobilisatiekracht heeft of kan rekenen op breed draagvlak.

Onderstaande tabel geeft een beknopt overzicht van de bevindingen uit de media-dataset:

Aantal besproken demonstraties	92
Waarvan aangekondigd	76
Waarvan onaangekondigd	16
Aantal genoemde actiegroepen	45
Meest actieve actiegroepen	Farmers Defence Force (17 demonstraties) en Viruswaarheid (12 demonstraties)
Aantal dagen met escalaties en aanhoudingen	29
Meest in de media besproken demonstratie	Dam-protest Black Lives Matter op 1 juni 2020 (334 artikelen)

Tabel 1. Overzicht van data uit de media-dataset.

Twitter: verclustering en gedeelde connecties

In dit hoofdstuk bespreken we het populaire microblogging-platform Twitter. Voor dit onderzoek is Twitter relevant omdat het een belangrijk platform voor politiek debat in Nederland is; verschillende topic communities reageren op mediaberichten en plaatsen deze binnen het sentiment dat kenmerkend is voor deze groepen (Wieringa, De Winkel, Lewis 2017). Volgens marktonderzoek is ongeveer 20% van de Nederlandse bevolking actief op Twitter (Van der Veer, Boekee & Hoekstra 2020). Hiermee wordt het platform relatief beperkt gebruikt. Twitter heeft echter een niche gevonden als communicatiemiddel voor politici, journalisten en politiek betrokken burgers, wat het platform zeer geschikt maakt voor dit onderzoek. We lichten allereerst kort onze methode van netwerkanalyse toe.

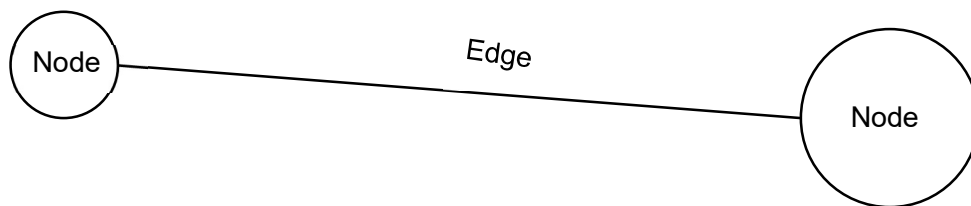
Netwerkvisualisaties

De netwerkvisualisaties in dit onderzoek zijn gemaakt met behulp van het open source visualisatieprogramma Gephi. Deze software biedt de mogelijkheid om spreadsheets te importeren en deze te vertalen naar netwerkvisualisaties, die met het programma kunnen worden geanalyseerd, bewerkt en verkend. De dataset voor de netwerkvisualisaties bestaat uit een spreadsheet waarin interacties tussen Twitter-accounts en hashtags worden weergegeven. Interacties kunnen op Twitter op verschillende manieren plaatsvinden. In dit onderzoek kijken we naar de volgende vormen van interactie:

1. *Mentions*: de gebruiker haalt een andere gebruiker aan in hun bericht.
2. *Replies*: de gebruiker reageert op een tweet van een andere gebruiker.
3. *Quotes*: de gebruiker plaatst een tweet als reactie op een andere tweet, en neemt voegt hierbij de andere tweet in.
4. *Retweets*: de gebruiker neemt het bericht in zijn geheel over op zijn/haar eigen tijdlijn.
5. *Hashtags*: het gebruiken van een hashtag wordt in de dataset geteld als een interactie tussen de gebruiker en de hashtag.

Nodes en edges

Interacties worden in netwerkvisualisaties gerepresenteerd aan de hand van *nodes* en *edges*. Nodes zien eruit als ronde bollen. Zij representeren de verschillende actoren binnen het netwerk: accounts en hashtags. Edges zijn de lijnen tussen de nodes. Deze stellen de interacties tussen de nodes voor. Nodes en edges worden in onze netwerkvisualisaties groter weergegeven naarmate er sprake is van meer interacties. Een grote node heeft veel interacties binnen het netwerk, en een dikkere edge laat zien dat er veel interactie tussen de twee nodes is.

Figuur 8. Diagram van netwerkvisualisatiestructuur met nodes en edge.

Aan de hand van het Louvain-algoritme, dat geoptimaliseerd is op modulariteit (Blondel *et al.* 2008), worden clusters binnen het netwerk gedetecteerd. Clusters zijn groepen nodes die hecht met elkaar verbonden zijn. In het geval van deze Twitter-netwerken betekent dit dat deze accounts vaak onderling interacties met elkaar aan gaan, en dus kunnen worden beschouwd als onderdeel van een *community*. Clusters worden in onze netwerkvisualisaties gerepresenteerd door middel van kleuren.

In dit onderzoek worden twee soorten clusteranalyses uitgevoerd. Allereerst kijken we naar netwerken *inclusief* de gebruikte hashtags. Hier zullen we zien dat de hashtags vaak de verbindende factor binnen de clusters zijn. Deze netwerken zijn waardevol om te duiden welke thema's worden besproken binnen bepaalde clusters. In deze netwerkvisualisaties worden zowel accounts als hashtags gerepresenteerd door middel van nodes. Daarnaast kijken we naar de clusters *exclusief* hashtags. In deze netwerkanalyses zijn enkel de verbindingen tussen de individuele gebruikers zichtbaar, waardoor we een beter beeld krijgen van de groepen gebruikers die hecht met elkaar verbonden zijn. Deze analyses maken daarnaast zichtbaar welke accounts

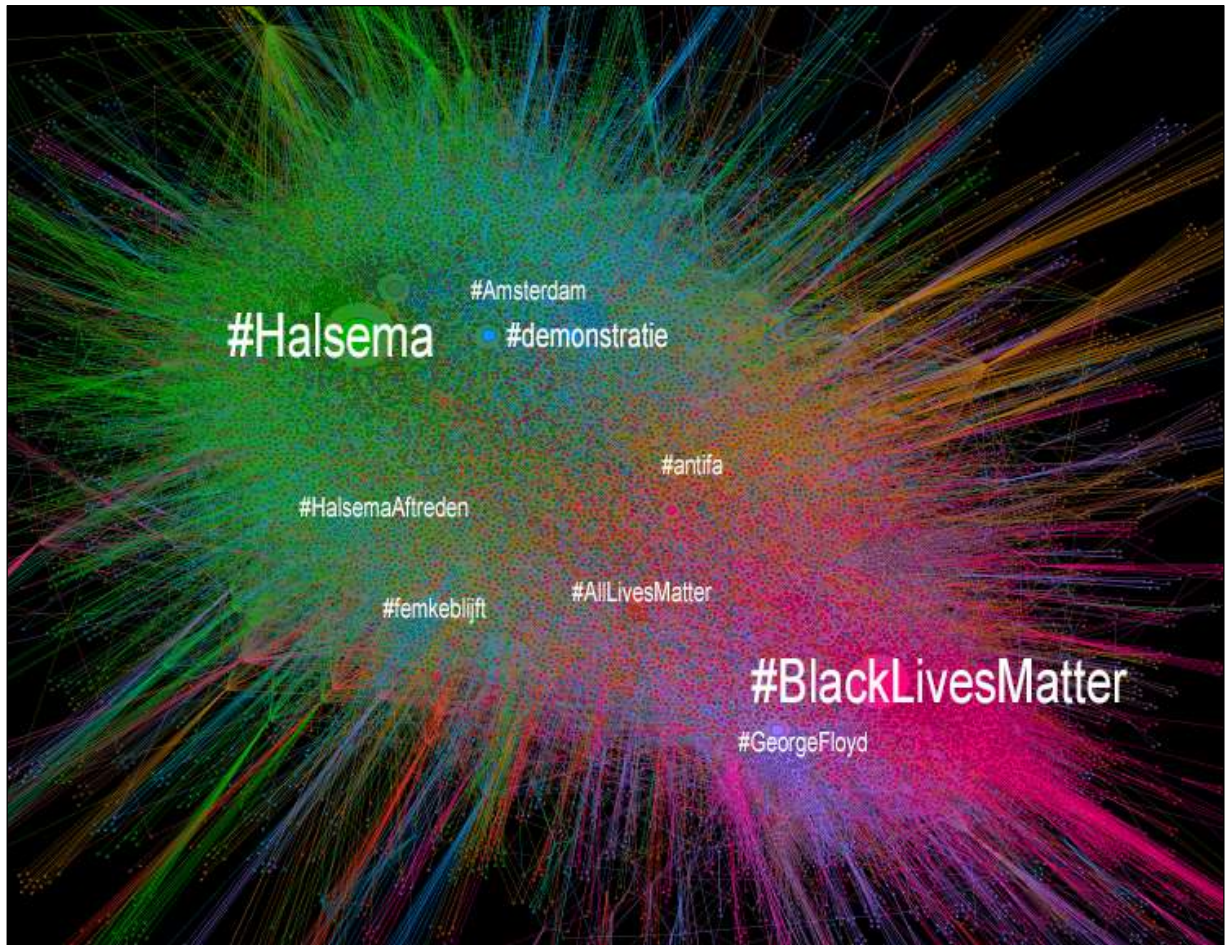
sleutelposities binnen het netwerk vervullen, bijvoorbeeld als 'brug' tussen verschillende communities.

Toegang tot Twitter krijgen we door middel van een application programming interface (API). Dit legt beperkingen op aan de datavergaring. Twitter staat onderzoekers toe om data van maximaal negen dagen oud op te vragen. Dit betekent dat het zeer moeilijk is om een historische dataset op te bouwen. Rond het begin van de coronacrisis in Nederland en tijdens de uitbraak van Black Lives Matter-protesten hebben we echter Twitter-datasets verzameld rond deze thema's, waardoor we het begin van het Twitter-debat rondom deze veelbesproken gebeurtenissen naast de huidige situatie kunnen leggen. Daarnaast hebben we data verzameld rondom alle protestthema's gedurende de periode 1 november tot en met 17 december 2020.

Actie, reactie: de uitbraak van het Black Lives Matter-protest op Twitter

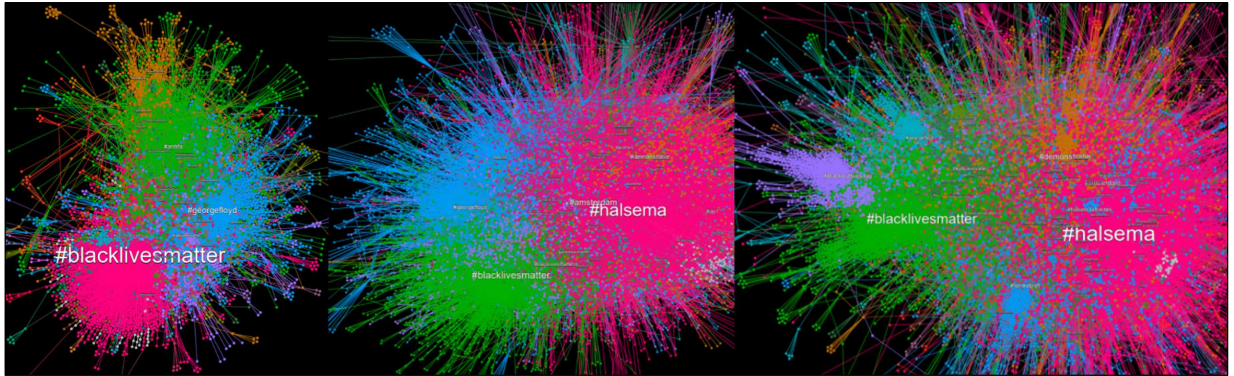
Na de dood van George Floyd op 25 mei 2020 braken er wereldwijd protesten uit tegen racisme en politiegeweld. Ook in Nederland reisden op 1 juni duizenden demonstranten af naar de Dam in Amsterdam om zich uit te spreken tegen racisme. Wij hebben het Nederlandstalige Twitter-debat in de aanloop naar het protest en de dagen erna verzameld aan de hand van gerelateerde hashtags (zie Bijlage 1). Deze dataset, die 28.412 tweets uit de periode van 26 mei tot en met 3 juni beslaat, biedt een waardevol inzicht in de mobilisatie van betogers en de reacties op het protest.

Figuur 9 toont een netwerkvisualisatie van het Twitter-debat in deze periode. De *nodes* in dit netwerk representeren gebruikers en hashtags. Dit stelt ons in staat om thema's binnen het debat te identificeren, en te zien hoeveel activiteit rond deze onderwerpen plaatsvindt. In het debat zien we een scherpe scheiding tussen twee groepen. Het roze en paarse cluster rechts onderin representeert de discussie rondom de boodschap van Black Lives Matter, terwijl het groene en blauwe cluster links bovenin hoofdzakelijk reageert op het (gebrek aan) optreden van burgemeester Halsema toen de opkomst groter uitviel dan verwacht. We zien bijna een gelijke verhouding tussen de twee groepen, wat impliceert dat de verontwaardiging over de demonstratie nagenoeg evenveel aandacht kreeg op Twitter als de boodschap van de BLM-beweging.

Figuur 9. Netwerkvisualisatie van het Nederlandstalige Twitter-debat rondom Black Lives Matter in de periode 26 mei tot en met 3 juni 2020. Dit netwerk bevat zowel accounts als hashtags.

Bovenstaande visualisatie omvat alle tweets vanaf de dood van Floyd op 25 mei tot en met de nasleep van het Dam-protest. Wanneer we deze periode opdelen in verschillende fases, zien we het debat dynamisch ontwikkelen. We hebben gekozen voor drie periodes: de dag na de dood van Floyd tot en met de dag vóór het Dam-protest (26 tot en met 31 mei), de dag van het Dam-protest (1 juni), en de nasleep van dit protest (2 en 3 juni). In de periode 26 mei tot en met 31 mei werden er 3.742 Nederlandstalige tweets over Black Lives Matter geplaatst. In de drie dagen erna, 1 juni tot en met 3 juni, werden er 24.670 tweets gepost: ruim 6.5 keer zoveel. Bijna de helft hiervan – 11.815 tweets – werden op de dag van het Dam-protest zelf geplaatst. Wanneer we deze drie fases visualiseren, zien we onderstaande ontwikkeling:

Figuur 10. Netwerkvisualisaties van het Nederlandstalige Twitter-debat rondom Black Lives Matter in de periode 26 mei tot en met 31 mei 2020, 1 juni 2020, en 2 en 3 juni 2020. Deze netwerken bevat zowel accounts als hashtags. Voor de grote versies van deze afbeeldingen, zie Bijlage 4, 5 en 6.

De dagen na de dood van Floyd zien we dat Twitter-gebruikers actief de situatie in de Verenigde Staten bespreken. De hashtags #GeorgeFloyd en #BlackLivesMatter staan hierin centraal, maar we zien ook een cluster rondom #antifa dat zich hoofdzakelijk bezighoudt met de escalaties, rellen en de rol die extreem-linkse groepen hierin spelen; een narratief dat in conservatieve Amerikaanse media de boventoon voerde en werd gevoed door president Trump en de Amerikaanse minister van Justitie William Barr.³ Het kleine oranje cluster bovenin bestaat uit Twitteraars die berichten plaatsen over het geplande Dam-protest op 1 juni.

Op de dag van het Dam-protest neemt het debat een andere vorm aan. Meer dan de helft van het netwerk bestaat deze dag uit tweets die betrekking hebben op Halsema en haar keuze om niet in te grijpen bij het grote protest, waarbij met name wordt gewezen op het niet naleven van de coronamaatregelen bij het protest. In het roze cluster treffen we dan ook veel hashtags die refereren aan het virus, zoals #anderhalvemeter, #covid19 en #blijfhuis.

De nasleep van het Dam-protest toont een interessante ontwikkeling. Er ontstaat een cluster (afgebeeld in donkergroen) tussen het Black Lives Matter- en Halsema-cluster. Binnen dit cluster zien we Nederlandse uitwassen van Amerikaanse tegenbewegingen als All Lives Matter en White Lives Matter de kop opsteken: groepen die zich actief verzetten tegen de boodschap van Black Lives Matter.

Binnen onze dataset treffen we weinig tekenen aan van actieve organisatie van het Dam-protest op Twitter; uit een reconstructie door het AD blijkt deze zich voornamelijk op Facebook af te hebben gespeeld.⁴ Twitter lijkt vooral een verslaggevende rol te dienen voor de lezer. We zien ook hoe snel een reactief tegengeluid op gang komt zodra het protest van start ging: binnen een dag werd het debat gedomineerd door gebruikers die hun afkeuren uitspraken.

³ Videos, threats, but few signs protests have been stoked by 'outsider' extremist groups (31 mei 2020), *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/tech/security/videos-threats-few-signs-protests-have-been-stoked-outsider-extremist-n1220451>

⁴ Online was allang duidelijk: dit protest op de Dam wordt groot (2 juni 2020), *Algemeen Dagblad*. <https://www.ad.nl/binnenland/online-was-allang-duidelijk-dit-protest-op-de-dam-wordt-groot-abda9a79/>

Het Dam-protest: overeenkomsten tussen debat op Twitter en in de media

De ontwikkeling van het Twitter-debat wordt weerspiegeld in de mediaberichtgeving. We constateren een wisselwerking tussen de dominante thema's in de media en de meest besproken onderwerpen op Twitter. Van 25 tot en met 30 mei werd er in de Nederlandse media enkel bericht over de toestand in Amerika en de protesten die daar plaatsvonden; er werd in deze periode nog niet gesproken over binnenlandse antiracismeprotesten. Dit veranderde op 31 mei, toen er artikelen werden gepubliceerd over Europese demonstraties, waaronder de Berlijnse en Londense demonstratie op respectievelijk 30 en 31 mei. Die berichtgeving ging gepaard met de boodschap dat een protest op 1 juni in Amsterdam een mogelijkheid was, omdat verschillende antiracismeorganisaties opriepen om die dag naar de Dam te komen. Het AD meldde op 31 mei dat de Dam-demonstratie is aangemeld bij de gemeente en zich niet hoeft te houden aan het samenscholingsverbod dat tot 1 juni van kracht was, maar wel de 1,5 meter moest waarborgen.

Op 1 juni werd duidelijk dat de opkomst op de Dam veel groter was dan verwacht. In plaats van enkele honderden, kwamen naar schatting 14.000 mensen opdagen. In de berichtgeving van die dag worden regelmatig Twitter-berichten van politici en burgers aangehaald ter illustratie van het sentiment rondom het protest. Femke Halsema was naar aanleiding van de vele kritiek op haar optreden te gast bij het tv-programma Op1 in de avond van 1 juni. De berichtgeving over het Dam-protest gaat na deze avond vooral Halsema's handelswijze bij het protest. Veel kranten bespreken daarbij het WhatsApp-contact dat ze heeft gehad met minister Grapperhaus van Justitie en Veiligheid. Op dit punt wordt zelden nog aandacht besteed aan het thema van het protest en uitsluitend over hoeveel informatie Halsema had, en of ze een betere inschatting van de opkomst had kunnen maken.

We zien een wisselwerking tussen de ontwikkeling van het Twitter-debat en de onderwerpen waar de media aandacht aan besteden. Gesprekken op Twitter worden uiteraard geïnformeerd door berichten in de media, die worden verspreid middels links en screenshots, maar we constateren ook dat Twitter vaak een bron vormt voor diezelfde mediaberichten. In artikelen worden regelmatig tweets geciteerd of ingevoegd om het sentiment van het publiek te illustreren. Reacties of steunbetuigingen van prominente figuren op Twitter worden daarnaast als nieuwswaardig beschouwd.⁵

Het debat krijgt vorm

Wanneer we de ontwikkeling van de Twitter-dataset rondom de Black Lives Matter-demonstraties vergelijken met die over een ander fenomeen, het coronavirus, constateren we een opvallende trend. In de periode kort na het verschijnen van het nieuwe fenomeen – de pandemie en de wereldwijde antiracismeprotesten – is het sociale netwerk relatief diffuus. In deze periode wendt een merendeel van de gebruikers, ongeacht hun overtuigingen, zich tot de accounts van mainstream media en politici voor nieuwe informatie over ontwikkelingen. In de netwerkvisualisatie uit zich dit in een netwerk waarin nauwelijks afzonderlijke clusters zijn te bespeuren, te zien aan de verscheidenheid aan kleuren die zich verspreid over het netwerk bevinden. Later, wanneer het debat langer op gang is geweest, kristalliseert het debat zich en beginnen opinieleiders een dominante rol in te nemen. Een analyse van de modulariteit van de netwerken bevestigt deze constatering (zie toelichting in kader).

⁵ CrossFit onder vuur na uitspraken topman over Black Lives Matter (8 juni 2020), NOS. <https://nos.nl/artikel/2336622-crossfit-onder-vuur-na-uitspraken-topman-over-black-lives-matter.html>

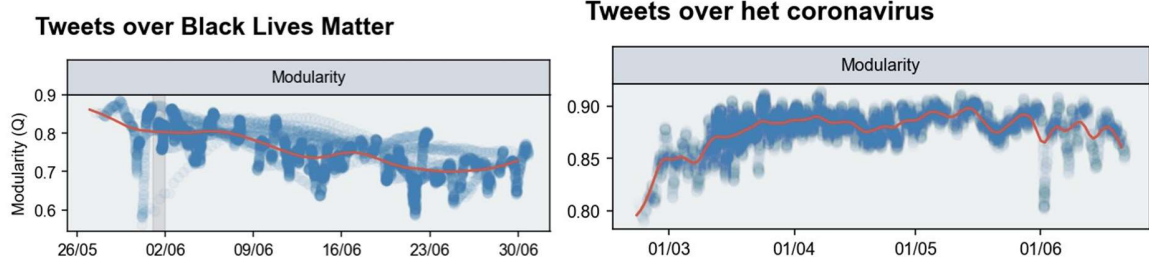
Op dit punt zien we een sterkere verclustering, waarin gebruikers zich concentreren rond verschillende accounts die passen bij hun wereldbeeld (Figuur 13 & 14) en het gemakkelijk is om het netwerk in te delen in homogene, ideologische *topic communities*. Zo vormen zich in zowel het corona- als het BLM-debat duidelijke clusters rondom rechtse opiniemakers en politici aan de ene kant, terwijl hun linkse tegenhangers zich aan de andere kant van het netwerk bevinden. Mainstream media en kabinetsleden bevinden zich vaak in het midden van het netwerk, tussen beide ideologische clusters. Dit betekent dat politici en media door beide groepen worden aangehaald (door bv. retweets) en daarom worden ze door het clusteralgoritme in het midden van het netwerk tussen de gepolariseerde groepen geplaatst.

Op dit punt zien we dat de bronnen van informatie en duiding die de Twitter-gebruikers ontvangen verder uit elkaar beginnen te groeien. Tegelijkertijd demonstreren deze netwerken dat het concept van “filterbubbels” niet opgaat: mainstream media blijven prominente bronnen voor alle clusters. Dat sommige gebruikers een compleet andere werkelijkheid zien op hun Twitter-tijdlijn, zoals regelmatig wordt beweerd in populaire media (Rhodes & Orłowski 2020), is dus niet het geval.

Kristallisatie van het debat: een modulariteitanalyse

Dat Twitter-debatten rondom nieuwe fenomenen na enige tijd een relatief 'vaste' vorm aannemen, wordt bevestigd als we de netwerken rondom Black Lives Matter en corona onderwerpen aan een modulariteitanalyse. Modulariteit is een manier om de structuur van een netwerk te analyseren, en wordt uitgedrukt met een getal tussen de 0 en 1. Kort gezegd duidt modulariteit aan hoe gemakkelijk een netwerk is in te delen in groepen. Hoge modulariteit duidt op een netwerk met clusters die intern hecht verbonden zijn, maar zwakke connecties met andere clusters hebben. Een netwerk met lage modulariteit toont veel onderlinge verbanden tussen nodes, maar met minder hecht verbonden clusters.

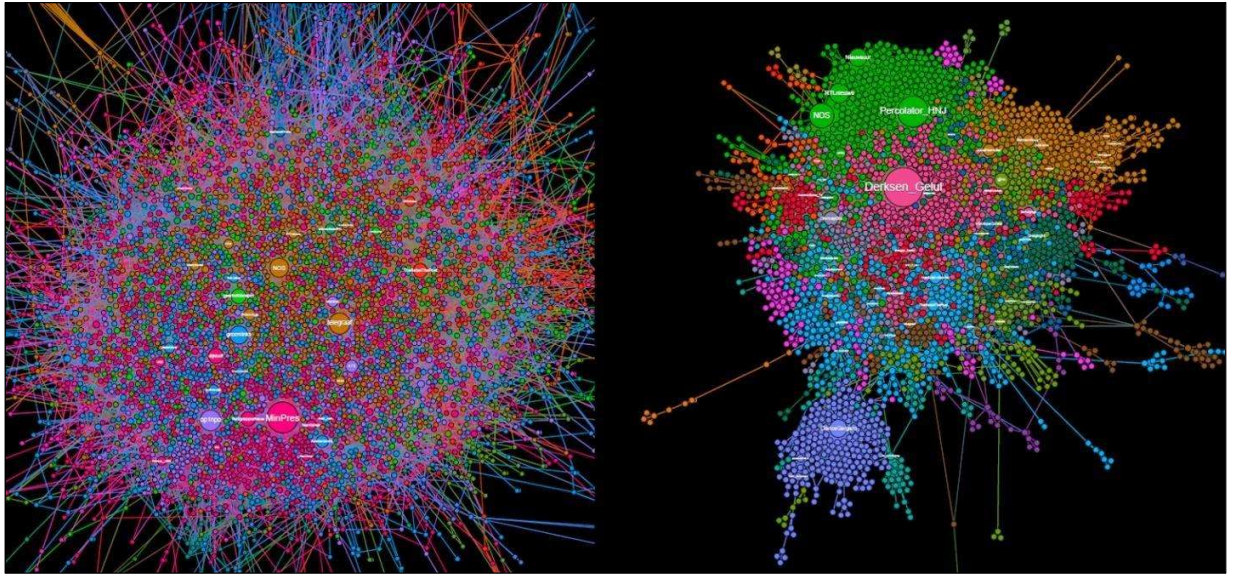
Onderstaande grafieken geven de ontwikkeling van de modulariteit weer van respectievelijk het Black Lives Matter- en coronadebat op Twitter. De rode lijn tonen de gemiddelde trend; de blauwe bollen geven de gemiddelde modulariteit per 5000 interacties aan. We zien twee verschillende trendlijnen:

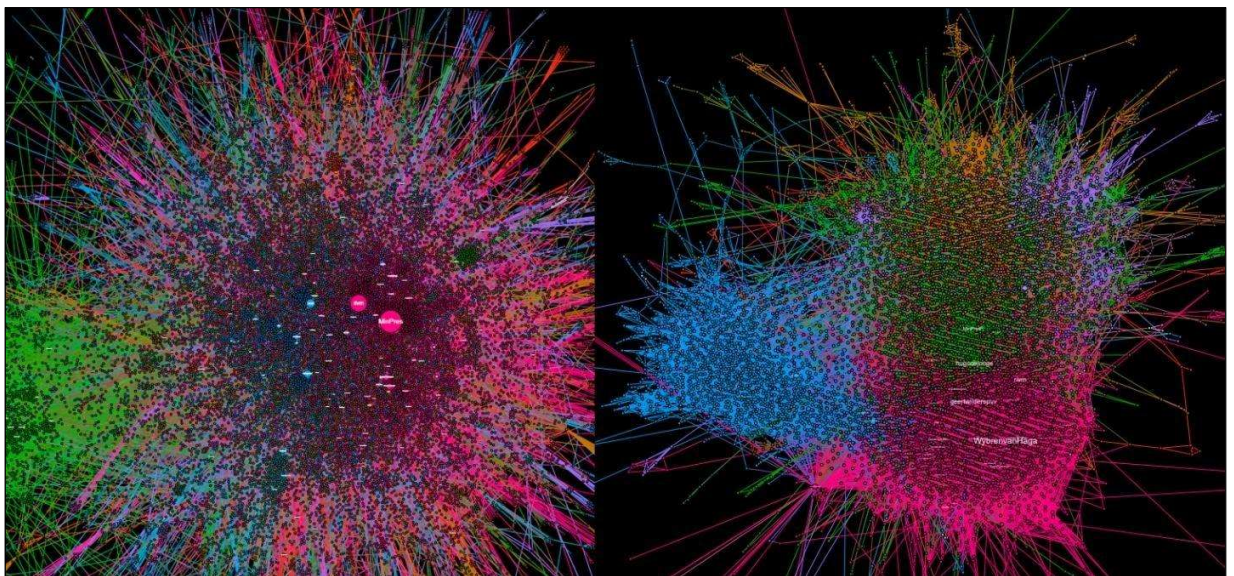
Figuur 11 en 12. Modulariteitgrafieken van Twitter-netwerken rondom Black Lives Matter en het coronavirus.

Terwijl de modulariteit bij het Black Lives Matter-debat licht afneemt, zien we een snelle stijging bij corona. In de netwerkvisualisaties wordt dit gespiegeld: waar het netwerk rondom corona na verloop van tijd in een aantal grote clusters is op te delen, bestaat dat rond Black Lives Matter uit een grotere hoeveelheid kleine clusters. Beide grafieken tonen een snelle beweging in de eerste periode, waarna de modulariteit op een relatief vast niveau stabiliseert.

Opvallend genoeg tonen beide grafieken grote outliers op 1 juni, de dag van het BLM-protest op de Dam, wat te zien is aan de uitschieters naar beneden in beide grafieken. Een eenduidige uitleg van deze ontwikkeling is moeilijk te geven, maar een mogelijke verklaring vinden we in de grote hoeveelheid media-aandacht die de gebeurtenis genereerde in combinatie met de overlap tussen de twee thema's. De hoge instroom van nieuwe deelnemers aan het debat – zeer waarschijnlijk als reactie op de vele berichtgeving, zoals we zagen in onze media-analyse – betekent dat veel gebruikers zich nog niet hebben gevestigd binnen een van de bestaande communities rondom het thema. Het Dam-protest bracht het thema corona binnen het BLM-debat en vice versa, waardoor topic communities voor korte tijd vermengden met een dip in modulariteit tot gevolg.

Figuur 13. Netwerkvisualisaties van het Nederlandse Twitter-debat rondom Black Lives Matter. Links: 26 mei tot en met 3 juni 2020. Rechts: 1 november tot en met 25 november 2020. Deze netwerken omvatten enkel accounts, geen hashtags.

Figuur 14. Netwerkvisualisaties van het Nederlandse Twitter-debat rondom de coronacrisis. Links: 15 maart tot en met 31 maart 2020. Rechts: 1 november tot en met 25 november 2020. Deze netwerken omvatten enkel accounts, geen hashtags.

Protestcultuur op macroniveau

In Figuur 15 is de complete Twitter-dataset gevisualiseerd; een netwerk dat een groot deel van de Nederlandse online protestcultuur omvat. Dit netwerk volgt in grote lijnen de structuur van de netwerken rondom het coronadebat en Black Lives Matter. Ook hier zien we twee duidelijk dominante clusters. Het groene cluster bovenin bestaat hoofdzakelijk uit links-progressieve opinieleiders, politici en media, terwijl het roze cluster onderin vooral rechts-conservatieve accounts bevat. We treffen wederom mainstream media en kabinetsleden als centrale figuren tussen de twee clusters (weergegeven in paars).

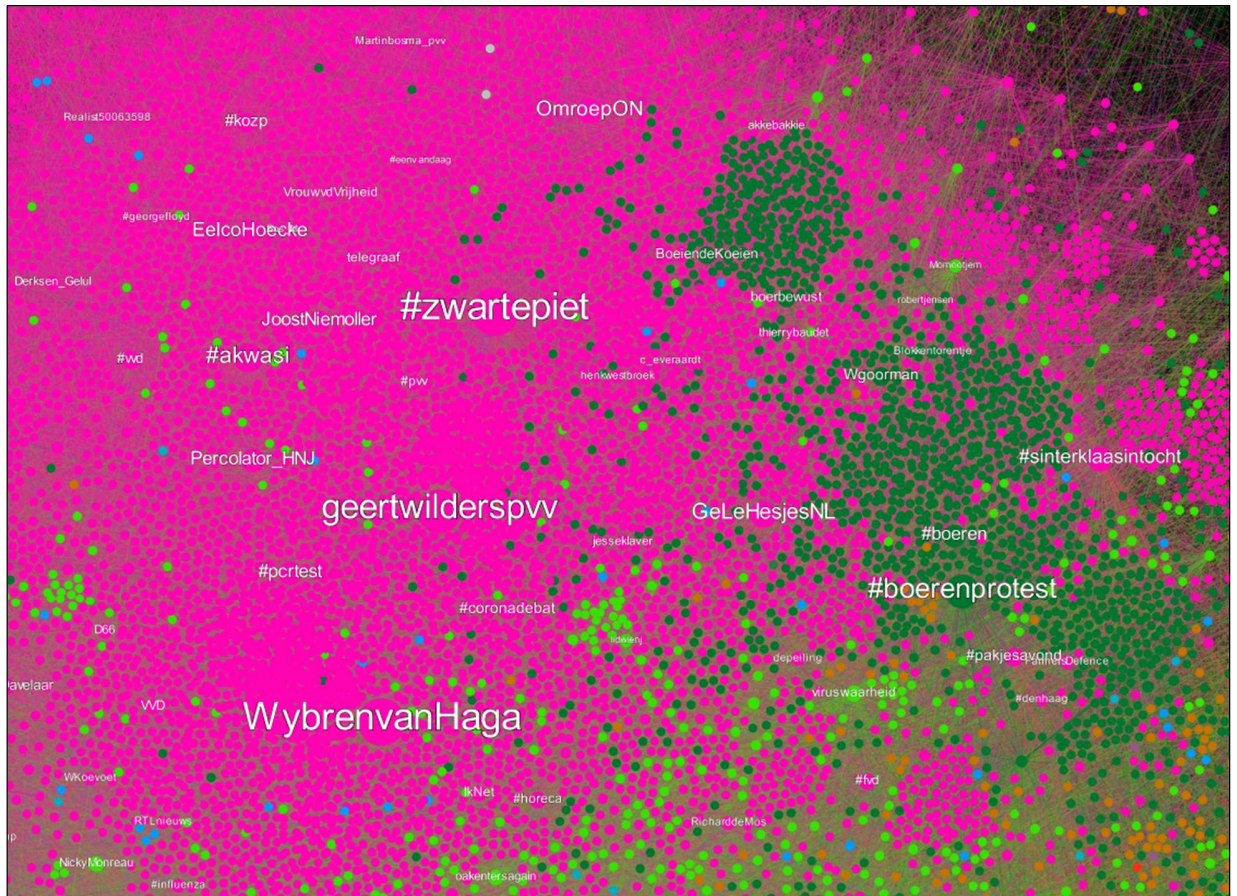
Opvallend is het donkergroene cluster dat zich grotendeels in het roze cluster bevindt, maar zich ook gedeeltelijk in het groene cluster vestigt. Accounts binnen dit cluster zijn voor het grootste deel boeren of personen die verwant zijn aan de boerenbeweging. Een kwalitatieve analyse van deze delen van het cluster toont dat de boeren in het groene cluster zich voornamelijk bezighouden met verduurzaming, terwijl hun collega's in het roze cluster zich vooral afzetten tegen de nieuwe klimaatwetgeving. Het feit dat deze twee groepen toch tot hetzelfde cluster worden gerekend, toont dat er ondanks hun verschillende standpunten wel actieve onderlinge communicatie plaatsvindt.

Deze macro-analyse maakt tevens verbindingen tussen verschillende protestbewegingen inzichtelijk. Zo treffen we veel interacties tussen de boerenprotestbeweging, Viruswaarheid en de Nederlandse gele hesjes-beweging aan. De politici Geert Wilders en Wybren van Haga blijken te fungeren als een verbindende factor tussen de verschillende actiegroepen in het roze cluster; zij worden door alle groepen veelvuldig aangehaald. Een hashtaganalyse van dit cluster toont dat het thema Zwarte Piet een verbindende factor vormt tussen de accounts die zich met één of meerdere van de andere protestthema's binnen het cluster bezighouden (Figuur 16). De hashtag is met 3.366 verschijningen in de dataset het populairste thema na corona. Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat dit waarschijnlijk ook te maken heeft met de periode van datavergaring (1 november tot en met 17 december 2020).

Binnen het groene cluster treffen we veel minder activiteit en minder hechte onderlinge verbindingen. In de visualisatie is dit merkbaar door het gebrek aan prominente opinieleiders (weergegeven door middel van namen in grote lettertypes). Het grote verschil in activiteit en verbinding tussen de dominante twee clusters is mogelijk te verklaren door het feit dat de meeste onderzochte protestthema's een overwegend conservatieve/rechtse gemeenschap kennen, waardoor deze gebruikers naar alle waarschijnlijkheid beter gerepresenteerd zijn in de data.

Figuur 15. Netwerkvisualisatie van het Twitter-debat rondom alle geanalyseerde protest-thema's in de periode 1 november tot en met 17 december 2020, exclusief hashtags.

Figuur 16. Uitsnede van de netwerkvisualisatie van het Twitter-debat rondom alle geanalyseerde protest-thema's in de periode 1 november tot en met 17 december 2020, inclusief hashtags.

In al onze Twitter-netwerkvisualisaties zien we twee duidelijk onderscheidbare “kampen” ontstaan, maar gedeelde connecties blijven zichtbaar. Twitteraars begeven zich dan ook op een openbaar platform waar ze regelmatig geconfronteerd worden met andersdenkenden. In het volgende hoofdstuk analyseren we een platform waar gebruikers zich gemakkelijker kunnen afsluiten van tegengeluiden: Telegram.

Telegram: aankondigingen en kruisbestuivingen

De berichtendienst Telegram is recentelijk populair geworden als alternatief voor zowel Twitter als WhatsApp onder gebruikers die snel in contact willen komen met groepen gelijkgestemden. Naast reguliere *user-to-user* berichten – vergelijkbaar met WhatsApp – biedt het platform de mogelijkheid om deel te nemen aan afgeschermdde groepschats en publieke groepen. De dienst had in januari 2021 ruim 500 miljoen actieve gebruikers; hoeveel hiervan Nederlands zijn is niet bekend. Telegram is relatief open toegankelijk: gebruikers kunnen bijvoorbeeld meelesen in niet-afgeschermdde groepen als zij de *@-handle* van de chat kennen, en de desktopversie van Telegram biedt de mogelijkheid om volledige groepschats te exporteren zonder lid te hoeven zijn van desbetreffende groep. Dit maakt het platform uitermate interessant voor onderzoekers.

Aan de hand van de trends uit de media-analyse brachten we gerelateerde Telegram-groepen in kaart. We hebben enkel publiekelijk toegankelijke groepen geanalyseerd, in overeenstemming met de AVG-wetgeving en met het oog op vindbaarheid. Groepen rondom de boerenprotesten, coronamaatregelen en QAnon blijken zeer gemakkelijk vindbaar op Telegram, terwijl een actieve beweging als Kick Out Zwarte Piet (KOZP) geen openbare Telegram-groepen heeft. Dit betekent niet per se dat er geen groepen rond deze en andere thema's actief zijn op het platform; het is mogelijk dat deze in afgeschermdde groepen communiceren, waar niet-leden geen toegang toe hebben. Onze dataset beslaat 17 groepen met ledenaantallen variërend tussen enkele tientallen en 11.000. We kunnen grofweg drie soorten protestgroepen op Telegram onderscheiden:

1. **Afgeschermdde groepen:** Farmers Defence Force organiseert zich op Telegram. Ze zijn zich bewust van het feit dat mensen kunnen meelesen en schermen daarom de groepen af. Geïnteresseerden kunnen alleen met een uitnodiging lid worden.⁶ Hoeveel van dit soort groepen actief zijn, en of op Telegram verder onzichtbare protestbewegingen als KOZP wel in afgeschermdde groepen communiceren, is niet na te gaan.

2. **Broadcastkanalen:** Onder meer Viruswaarheid, Farmers Defence Force en klimaatbeweging eXtinction Rebellion NL gebruiken Telegram als een broadcastkanaal: een kanaal waar enkel de beheerder (of een groep beheerders) berichten kan plaatsen, en andere gebruikers niet kunnen reageren. Dergelijke kanalen functioneren als een gecentraliseerde nieuwsfeed. Tijdens protesten verzorgen deze kanalen updates vanuit de organisatie, worden er beelden gedeeld en instructies doorgestuurd.

3. **Openbare kanalen:** Veel losstaande groepen, zoals de lokale *Wakker*-groepen of het informele *Farmers Defence Force Klets*, zijn minder strak georganiseerd. Deze kanalen zijn niet afgeschermd en lijken nauwelijks

⁶ Genoeg gepraat, tijd voor actie! (7 oktober 2019), *Farmers Defence Force*.
<https://farmersdefenceforce.nl/genoeg-gepraat-tijd-voor-actie/>

gemodereerd te worden. De inhoud van deze kanalen toont veel kruisbestuiving met andere protestkanalen: er wordt zeer regelmatig content doorgestuurd van kanalen met andere thema's of uit andere landen. Tussen informele berichten en reacties op het nieuws door worden vaak oproepen of posters voor petities en aankomende protesten gedeeld. Het gebrek aan moderatie leidt regelmatig tot groepen waar extreme uitingen worden gedaan.

Visuele communicatie

Communicatie op Telegram is sterk visueel: leden in de groepen delen actief grote hoeveelheden afbeeldingen, video's en links. Een exploratieve analyse van de afbeeldingen onthult een grote hoeveelheid aankondigingsposters voor protesten (Figuur 21). In de acht groepschats die we onderwierpen aan een kwalitatieve analyse, troffen we 97 van dergelijke posters aan voor demonstraties die binnen de analyseperiode plaatsvonden. Deze posters hanteren een zeer kenmerkende beeldtaal, zoals wordt gedemonstreerd in Figuur 17. Zo wordt de Nederlandse vlag met grote regelmaat gebruikt, al dan niet in omgekeerde vorm, zoals bij de boerenprotesten regelmatig te zien is. Er heerst een 'anti-establishment'-retoriek waar met name ministers en de media het in moeten ontgelden. De aangekondigde protesten vinden dan ook regelmatig plaats in Den Haag, rond het Binnenhof en bij mediabedrijven. In deze groepen zijn de deelnemers vaak van mening dat het 'establishment' de democratie ondermijnt en daarom worden ook zogenaamde 'rouwstoeten en 'uitvaarten' voor de democratie georganiseerd, inclusief bijbehorende beelden (Figuur 17).

Figuur 17. Selectie protestaankondigingsposters uit Telegram-groepen.

Vaak circuleren er voor één protest meerdere verschillende aankondigingsposters. Uit de gesprekken rondom die posters is op te maken dat dit voor verwarring zorgt; deelnemers weten niet of het om dezelfde protesten of demonstraties gaat en haken gauw af. De posters met het logo van Farmers Defence Force of Viruswaanzin worden daarentegen als 'betrouwbaar' bestempeld. Het maakt de leden van de Telegram-groepen wel degelijk uit of een protest is toegestaan of niet, en het lijkt erop dat ze ervan uitgaan dat deze twee organisaties zorgen dat de protesten legaal en goed georganiseerd zijn. Op posters van deze organisaties staat dan ook vaak extra informatie, bijvoorbeeld over waar geprotesteerd mag worden, of andere aanvullende regels die de gemeente heeft opgelegd. Tevens onderscheiden ze zich door hun meer

professionele vormgeving: het merendeel van de posters heeft een amateuristisch karakter, waar de afbeeldingen van Viruswaanzin en FDF gunstig bij afsteken.

Protestsymbolen

Tractoren, rolkoffers, touringcars, schoenen, kermisattracties: in het afgelopen jaar zijn veel objecten meegenomen tijdens demonstraties. Bij de onderwijsstaking van 6 november 2019 werden zelfs speelgoedtractortjes gebruikt om de ingang van het ministerie van Onderwijs te blokkeren - een verwijzing naar de boerenprotesten die toen veel aandacht kregen. De meeste demonstraties die veel media-aandacht kregen ontvingen (zie Bijlage 2 in de Appendix), bevatten allen mediagenieke visuele elementen. Actiegroepen lijken te merken dat grote objecten meenemen aandacht genereert, omdat dit zorgt voor logistieke afwegingen waar veel over wordt geschreven (denk aan files, wegafzettingen etc.). Hierdoor zal dit fenomeen waarschijnlijk niet verdwijnen.

Veel van de meest voorkomende protestsymbolen blijken tevens uitermate geschikt voor mobiele communicatie: ze zijn beschikbaar als emoji's op smartphones. Zo zien we aanhangers van de boerenbeweging hun verwantschap representeren middels tractor-emoji's 🚜 in hun accountnaam, FvD-stemmers met zuilen 🏛️ of uil 🦉, en Black Lives Matter-demonstranten met een geheven vuist 🖐️. Emoji's krijgen op deze manier een nieuwe betekenis en worden ingezet als een efficiënte manier om een politieke overtuiging te communiceren.

Figuur 18. Voorbeeld van het gebruik van emoji's in een accountnaam op Twitter.

Online verharding, offline escalatie: de invloed van complottheorieën

Wanneer we de tijdlijn van deze protestaankondigingen naast die van de mediaberichtgeving leggen, zien we dat 23 van deze demonstraties - ruim 25 procent - aandacht in de media hebben gekregen, wat erop duidt dat de overige protesten niet plaats hebben gevonden of niet nieuwswaardig werden geacht. Kijkend naar het verloop van de demonstraties die wél in de media worden besproken, komen we tot een interessant inzicht: bijna de helft van deze demonstraties heeft geleid tot escalaties waarbij demonstranten zijn aangehouden. De protesten die expliciet zijn aangekondigd in Telegram-groepen zijn hierdoor goed voor 12 van de in totaal 29 geëscaleerde demonstraties dit jaar.

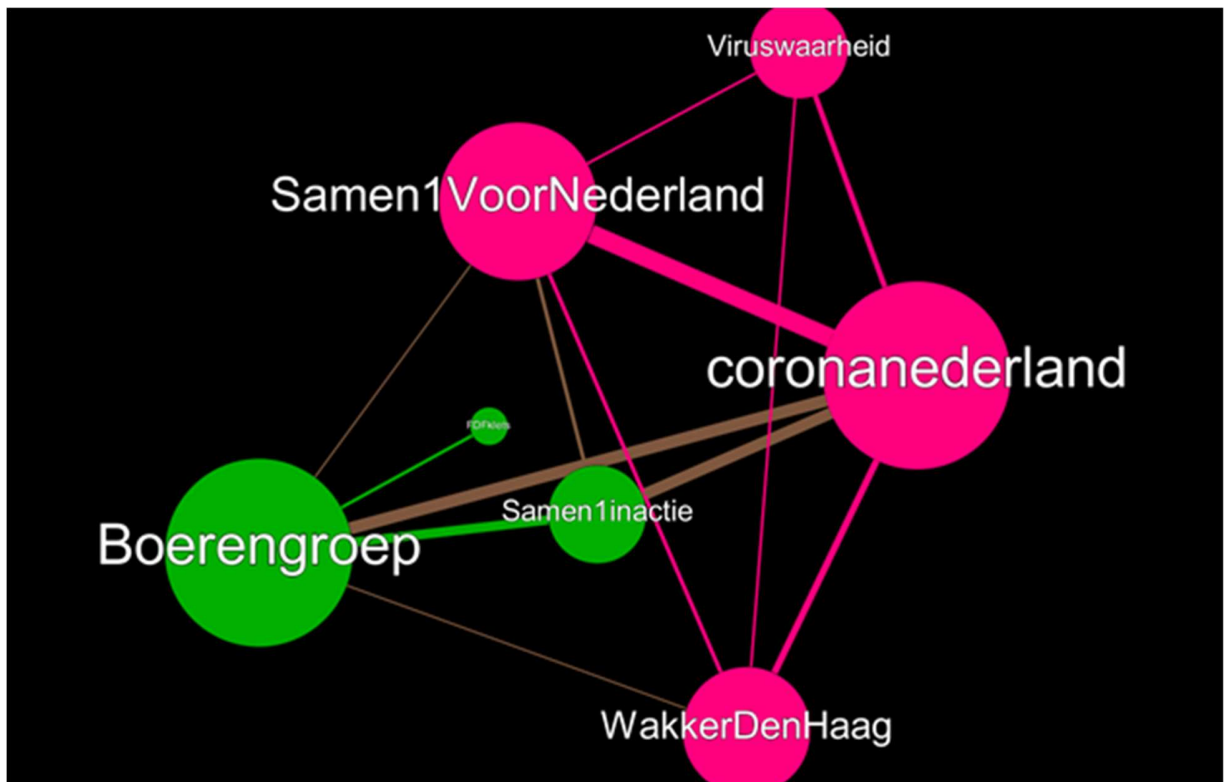
Hoe kunnen we dit hoge percentage escalaties verklaren? Eén mogelijke verklaring is de zichtbare invloed van radicaal gedachtegoed en complottheorieën. De Amerikaanse extreem-rechtse complottheorie QAnon, die tijdens de coronacrisis in rap tempo ook voet aan de grond kreeg in Nederland, is op vele manieren zichtbaar aanwezig in de Telegram-dataset. QAnon-kreten als "WWG1WGA" ("where we go one, we go all") worden op Telegram gebruikt in aankondigingen van boerenprotesten en antilockdowndemonstraties, en meerdere protestbewegingen organiseerden of deelden

protesten onder de leus “Save The Children” - verwijzend naar de complottheorie dat wereldleiders deel uitmaken van een pedofielenetwerk (zie kader).

Hoe snel de afdaling in dergelijk complotdenken kan gaan, wordt goed zichtbaar in de groepchat *coronanederland* (223 leden). Deze groep werd op 4 maart 2020 opgericht door een anonieme gebruiker, één week na de eerste coronabesmetting in Nederland, met als doel om snel updates en informatie over de ontwikkelingen van het coronavirus in Nederland te delen en bespreken. In deze fase wordt het virus door de leden zeer serieus genomen en uiten sommigen hun frustraties over de in hun ogen tekortschietende respons van de Nederlandse overheid. De leden zijn duidelijk sceptisch en vragen elkaar regelmatig om bronvermeldingen (Bijlage 7). Een paar maanden later is de toon van de chat compleet veranderd. Corona wordt nog af en toe besproken, maar dit thema wordt afgewisseld met woedende reacties op de Black Lives Matter-protesten, complottheorieën over vaccinaties en vooral heel veel aandacht voor de Amerikaanse verkiezingen (Bijlage 8). De groep wordt voor een tijd zelfs omgedoopt tot de “Pro Trump US Corona chat” door dezelfde anonieme oprichter die de chat op 4 maart oprichtte als serieus informatiekanaal.

Hoewel er op het eerste oog een wereld van verschil lijkt te zitten tussen de toon van het gesprek in deze twee momenten, volgt de groep een lijn van verharding die vaker zichtbaar was in 2020. Zowel in de beginperiode van de chat, toen corona als een serieuze bedreiging werd gezien, als later, toen de leden zich in complottheorieën stortten, voert een sterk anti-establishment-sentiment de boventoon. Waar de overheid eerst wordt gezien als incompetent en ondoeltreffend, wordt deze later echter neergezet als een regelrechte vijand. De rol die het invloedrijker wordende discours van QAnon speelt - dat machthebbers afspiegelt als samenzwerende pedofielen en satanisten - in de verharding van mensen die al wantrouwig tegenover de gevestigde orde stonden, moet absoluut niet worden onderschat.

Hoe diep het gedachtegoed van QAnon en andere complottheorieën in sommige protestbewegingen op Telegram geworteld zit, wordt zichtbaar wanneer we de verbindingen tussen de verschillende groepschats in kaart brengen. Figuur 19 toont een netwerkvisualisatie van de verbindingen tussen verschillende groepschats. Verbindingen in deze visualisatie komen tot stand wanneer dezelfde demonstratieposters worden gedeeld in de twee groepen. Hierdoor krijgen we inzicht in de verspreiding van content tussen de groepen, alsook de beweging van ideologisch gemeengoed. Deze visualisatie bevestigt de eerdere empirische constatering dat er sprake is van kruisbestuiving: het toont connecties tussen actiegroepen die zich met verschillende thema's bezighouden. Zo wordt zichtbaar dat de boerenprotestchat *Boerengroep* en *coronanederland* veel van dezelfde posters delen, en dat het overkoepelende broadcastkanaal *Samen1inactie* (een groep waarin demonstraties variërend van antilockdown tot pro-Zwarte Piet worden aangekondigd en uitgezonden naar meerdere groepschats) een verbindende factor tussen de twee vormt. Protestgroepen staan niet op zichzelf, maar begeven zich in een gedeelde informatiesfeer waar ze worden geconfronteerd met dezelfde organisaties en thema's.

Figuur 19. Netwerkvisualisatie van verbindingen tussen verschillende Telegram-protestgroepen. Verbindingen tussen groepen ontstaan op basis van het delen van dezelfde protestaankondigingsposters.

De invloed van het QAnon-discours reikt dus ver en heeft concrete gevolgen voor de wijze van actievoeren. Omdat complottheorieën als deze niet enkel wantrouwen tegenover de overheid en de elite cultiveren, maar deze als vijanden van het volk bestempelen, worden extremere vormen van protest als geoorloofd ervaren. Een goed voorbeeld is de belaging van kamerlid Pieter Omtzigt op 20 augustus 2020. De CDA'er werd bij het Binnenhof ingesloten en met de dood bedreigd door demonstranten, waarbij termen als “*deep state*” en “*satanist*” vielen (Gids.tv 2020). Ook andere Kamerleden worden geregeld uitgemaakt voor “*pedofiel*” als zij over straat lopen (De Tijd 2020). Al deze termen zijn te herleiden tot het discours van QAnon. Het geloof in sinistere samenzweringen en de urgente actie die noodzakelijk zou zijn om deze te voorkomen, maakt dat dergelijke escalaties als redelijk kunnen worden ervaren: een sterke instigator voor de mobilisatie van demonstranten.

Op Telegram is er - in tegenstelling tot Twitter of mainstream media - nauwelijks sprake van externe moderatie, filtering of gatekeeping. Waar mainstream sociale mediaplatforms als Twitter en Facebook sinds oktober 2020 alle content gerelateerd aan QAnon en andere potentieel gewelddadige complotgroepen door middel van automatische filters wisten te verwijderen van hun platform (Wall Street Journal 2020; Tweakers 2020), hebben gebruikers op Telegram vrij spel in het delen van dergelijk gedachtegoed. Beheerders van groepschats zijn zelf verantwoordelijk voor het modereren van het gesprek en bepalen hierdoor zelf wat wel en niet wordt getolereerd. Wel is er de optie

om berichten, gebruikers of groepen te rapporteren, waarna deze worden onderzocht door een toezichthouder van het Telegram-team. In ons onderzoek kwamen we meerdere berichten tegen waarin deelnemers anderen verzochten geen extreme uitspraken te doen, met het oog op rapportage en eventuele verwijdering.

Waar staat QAnon voor?

QAnon is een complottheorie die zijn oorsprong vindt op het anonieme image board 4chan, waar een gebruiker (of mogelijk een groep gebruikers) onder het pseudoniem "Q" sinds 2017 cryptische berichten plaatste.⁷ Q claimt een ingewijde van de Amerikaanse geheime dienst te zijn die geheime informatie lekt. De hoofdgedachte van de complottheorie laat zich als volgt samenvatten: wereldleiders worden aangestuurd door een deep state: een geheime groep Satan-aanbiddende kannibalistische pedofielen, en president Donald Trump is de enige die deze verborgen macht tegen kan houden. Het einddoel van QAnon is een evenement dat "The Storm" wordt genoemd. Op deze dag, die doet denken aan een bijbels einde der tijden, zou Trump de opdracht geven om alle corrupte politici en invloedrijke figuren te laten arresteren en zo de cabal aan de wereld onthullen.

Gedurende zijn presidentschap refereerde Trump regelmatig expliciet en impliciet aan de theorie, waardoor deze meer bereik en legitimiteit vergaarde.⁸ Q-vlaggen en kleding duiken sindsdien niet alleen op bij Trump-rallies, maar zijn sinds 2020 ook steeds vaker zichtbaar bij Nederlandse protestbewegingen.⁹ Onderzoek van Pointer wijst uit dat QAnon-aanhangers daarnaast regelmatig andere Nederlandse protestbewegingen kapen.¹⁰

Het geloof in QAnon wordt vergeleken met dat van religieuze sektes. Omdat het een "paraplucomplottheorie" is, waar vele verschillende complotten onder geschaard kunnen worden, valt nagenoeg elke gebeurtenis te interpreteren door de lens van QAnon. Mainstream media worden door aanhangers beschouwd als onderdeel van de deep state en daarom afgestoten, wat leidt tot een gebrek aan tegengeluid en aanhangers die hierdoor verder de complottheorie in worden gezogen.

Elementen en kenmerken van QAnon, zoals wantrouwen en bedreigingen richting de pers, worden ook vaker zichtbaar bij figuren en groepen die zich niet expliciet met QAnon associëren. Zo kwam op 19 januari 2021 het Nederlandse model en oud-VVD-kandidaat-gemeenteraadslid Ronald Laken in opspraak, toen hij in een Instagram-video opriep tot het oprichten van een militia om demonstranten te 'beschermen' tegen de pers.¹¹ Ook publieke

⁷ Country of Liars (18 september 2020), *Reply All*. <https://gimletmedia.com/shows/reply-all/lhe5nm>

⁸ Trump leans on QAnon figures in flailing effort to overturn election (23 december 2020), *Politico*. <https://www.politico.com/news/2020/12/23/trump-qanon-effort-overturn-election-450301>

⁹ Amerikaanse complottheorie QAnon ook in Nederland in opkomst (25 september 2020), *NOS*. <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2349814-amerikaanse-complottheorie-qanon-ook-in-nederland-in-opkomst.html>

¹⁰ Hoe #ditismijnzorg werd gekaapt door QAnon, antivaxxers en Willem Engel (27 november 2020), *Pointer*. <https://pointer.kro-ncrv.nl/hoer-ditismijnzorg-werd-gekaapt-door-qanon-antivaxxers-en-willem-engel>

¹¹ Bouma, R. (19 januari 2021). *Model Ronald Laken dreigt (NOS-)journalisten die verslag deden van rellen Museumplein met 'zwarte lijst': "Ik zou vluchten uit NL (...) omdat ik weet dat jou iets wordt aangedaan. Dat is mij verteld via-via. (...) Je kunt ook ontslag nemen dan halen we je van de zwarte lijst af."* [Tweet] <https://twitter.com/rudybouma/status/1351498513373409282?s=08>

figuren als rapper Lange Frans en topmodel Doutzen Kroes, die zich voorheen zelden politiek uitten, refereren regelmatig impliciet en expliciet aan de complottheorie.¹²

Als reactie op de bestorming van het Amerikaanse Capitool op 6 januari 2021 verwijderden Twitter, Facebook, YouTube en andere prominente sociale media grote hoeveelheden QAnon-gerelateerde accounts van hun platform. De relatie tussen gewelddadig protest en de samenzweringstheorie werd hierbij expliciet door de platformhouders gemaakt.¹³ Deze actie werd beantwoord met een grote influx van nieuwe leden richting platforms als Gab, Parler en Telegram.¹⁴

Dat niet alle deelnemers gediend zijn van de inmenging van complotdenkers in hun groep, zien we terug in een aantal grote boerengroepen. Zo geven leden aan dat ze met QAnon “niets te maken willen hebben”, zoals in een chat te lezen is. Sommige deelnemers vinden discussies hierover ook “vervuiling van de chat”. Ook de vermenging met andere thema’s stuit soms op weerstand. In een screenshot van de officiële chat van Farmers Defence Force, die wordt gedeeld in een splintergroep van de boerenprotesten, zien we het bestuur van FDF in discussie gaan met leden die oproepen te gaan demonstreren tegen de coronamaatregelen (“We moeten strijden tegen de gezamenlijke vijand”). Er wordt opgeroepen tot samenwerking met andere protestbewegingen: “Groepen apart gaan het zo niet redden. Samen staan we sterker.” Het bestuur van FDF beëindigt de discussie met de boodschap dat daar andere groepen voor zijn. Om het overzicht op dit soort momenten te bewaren worden de eerdergenoemde broadcastkanalen in het leven geroepen, waarin één beheerder, of een kleine groep beheerders, de aankondigingen en mededelingen doen, terwijl de discussie in een andere groep wordt gevoerd. Het openbare broadcastkanaal van Viruswaarheid heeft van de groepen uit de dataset veruit de meeste leden (10.850).

We treffen in onze close reading van de chats regelmatig ook meer algemene discussies aan rondom de kruisbestuiving tussen verschillende protestthema’s. Waar de groepen op veel onderwerpen overlappen, en alle groepen een anti-overheids sentiment delen, zijn er ook onderlinge verschillen. Binnen de coronasceptici treffen we bijvoorbeeld een groep met veelal vegetariërs en veganisten, die zichzelf als “één met de natuur” profileren en de boerenbeweging niet hoog heeft zitten. Andersom zijn er veel boeren die niets te maken willen hebben met protesten waar massaal geknuffeld wordt en geen mondkapjes worden gedragen, zoals bij Viruswaanzin-demonstraties gebeurt. De discussies die dit oplevert zorgen er vaak voor dat een nieuwe groep opgericht wordt, waar minder mensen in zitten, maar waar radicaler gedachtegoed wordt gedeeld.

¹² Over QAnon in Nederland (19 januari 2021), *De Dag*. <https://www.nporadio1.nl/podcasts/de-dag/703821-758-over-qanon-in-nederland>

¹³ An update following the riots in Washington, DC (12 januari 2021), *Twitter*. https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2021/protecting--the-conversation-following-the-riots-in-washington--.html

Records show fervent Trump fans fueled US Capitol takeover (11 januari 2021), *AP News*. <https://apnews.com/article/us-capitol-trump-supporters-1806ea8dc15a2c04f2a68acd6b55cace>

¹⁴ Fringe Groups Splinter Online After Facebook and Twitter Bans (11 januari 2021), *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/01/11/technology/fringe-groups-splinter-online-after-facebook-and-twitter-bans.html>

Protesten die vanuit deze “splintergroepen” worden aangekondigd, trekken volgens onze analyse weinig deelnemers. Hier komen ook de protesten voorbij met radicaal gedachtegoed, bijvoorbeeld met namen als ‘Save The Children’ of ‘Freedom For Children NL’ (Figuur 20) - beiden refereren aan QAnon.

Figuur 20. Aankondigingsposter voor een stille tocht tegen kindermisbruik op het Malieveld.

Sentiment rondom politieke partijen

Uit onze close reading van de groepschats blijkt een aantal politieke partijen regelmatig te worden besproken in de Telegram-groepen. In de chats over de boerenprotesten wordt het CDA, traditioneel een boerenpartij, vaak geroemd – ondanks hun rol in het kabinet-Rutte 3, dat op veel kritiek van deze groepen kan rekenen. Ook de PVV, FvD en de SGP krijgen veel steun van de boerengroepen. Aan de andere kant worden GroenLinks en D66 in een negatief daglicht gesteld.

In de groepen over het coronavirus is over het algemeen weinig vertrouwen in de politiek - veel leden zeggen helemaal niet te gaan stemmen. Wel lopen de meningen over politieke partijen hier meer uiteen dan in de boerengroepen. FvD wordt regelmatig geroemd, in de eerste maanden van 2020 vanwege hun strijd voor een lockdown en andere strenge maatregelen, later juist vanwege hun strijd om de coronamaatregelen op te heffen. In het bijzonder kamerlid Wybren van Haga wordt sympathiek gevonden, omdat hij alternatief nieuws de kamer in brengt. De PVV is het oneens met de maatregelen van het kabinet, maar spreekt zich volgens de meeste deelnemers niet voldoende uit tegen bijvoorbeeld vaccineren en mondkapjes. Ook het feit dat Geert Wilders een oud-VVD'er is maakt de leden van de groepen wantrouwig: “Hij maakt ook gewoon nog steeds deel uit van het kartel”. De SGP, vanuit geloofsovertuiging een tegenstander van vaccinaties, is om die reden ook populair, maar wordt anderzijds ook te conservatief bevonden. Aan de linkerkant van het politieke spectrum worden de meest linkse partijen (GroenLinks, Partij voor de Dieren, de SP) door sommigen gewaardeerd vanuit het milieuvriendelijke, groene perspectief (GL en PvdD), en door de socialistische inborst van de SP. Dit is echter wel een flinke minderheid.

Traditioneel en alternatief nieuws

Binnen de geanalyseerde groepen worden geregeld nieuwsberichten, video's en artikelen gedeeld. Deze nemen vaak de vorm aan van mobiele (video)opnames van een televisie, foto's van een krant, screenshots van nieuwswebsites, een gekopieerd stuk tekst of een link naar een online artikel. Van ruim 50 alternatieve en traditionele nieuwsmedia telden we hoe vaak deze voorkomen. Om het onderscheid tussen alternatieve en traditionele media te maken, kijken we naar het al dan niet aanwezig zijn van redactiestatuten. Wat opvalt, is dat van de tien meest gerefereerde media slechts één medium een alternatief nieuwsmedium is: *De Andere Krant*, een gratis publicatie van Stichting KnowledgeMatters die zich voornamelijk richt op het verspreiden van complottheorieën. Traditionele nieuwsmedia maken bijna driekwart van de gedeelde artikelen uit. Deze worden in een meerderheid van de gevallen echter wel op een negatieve manier gepresenteerd, met bijschriften als “wat een totale onzin” of “de MSM (*mainstream media*) verspreidt weer leugens”. De artikelen worden echter instemmend gedeeld als het wél in het wereldbeeld van de groep past.

De verharding van het discours binnen de groep *coronanederland*, die we hierboven constateerden, wordt gespiegeld in de media die in de groep worden gedeeld. Toen in februari 2020 nog veel zorgen werden geuit over de verspreiding van het coronavirus, werden veelal artikelen van traditionele media gedeeld, om te delen hoe het er toen in landen als China en Italië aan toe ging. Dit sentiment heeft tijdens de eerste lockdown, van maart tot juni 2020, een ommeezwaai gemaakt. Steeds vaker werd de ernst of zelfs het bestaan van COVID-19 in twijfel getrokken, en steeds werden deze claims ondersteund met artikelen van alternatieve nieuwsmedia.

Alternatief media-ecosysteem

Een relevant fenomeen is het ontstaan van een alternatieve media-ecosysteem. In ons dataset zien we regelmatig referenties naar online-only media (bijv. *Jensen*, *CommonSense.tv*, *Café Weltschmerz*, *DDS*, *The Post Online*, etc.), verschillende podcasts en vooral video's op YouTube, en referenties aan alternatieve media (bijv. *De Andere Krant*, *Gezond Verstand*, *Onafhankelijke Pers Nederland*) of de door de Russische overheid gestuurde RT. Deze media richten zich op een publiek dat de voorkeur geeft aan andere narratieven. Er is een vraag naar een berichtgeving over selecte thema's die duidelijk afwijkt van de consensus (denk aan klimaat, COVID-19, emancipatie en gendervraagstukken, revisionistische interpretatie van geschiedenis, MH-17, etc.). In de social media-conversaties typeren leden van deze publieken zich vaak als “zwijgende meerderheid”. Interessant is de groep opinieleiders, die vaak zelf van het voetstuk gevallen leden van het establishment zijn (El-Kaddouri, Saris & Van de Ven. 2020). Podium en aandacht krijgen de opinieleiders en hun gedachtegoed al ruim door de frequente optredens bij de praatprogramma's binnen de mainstream media (Schäfer 2019). Met Ongehoord Nederland krijgen deze personen binnenkort mogelijk hun eigen podium binnen het bestel van de openbare omroep, en het publiek een eigen zuil. Uiteraard moet dit begrepen worden als een legitimatie van de twijfelachtige

berichtgeving en de vaak tekortschietende journalistieke praktijk, zoals het ontbreken van een redactiestatuut en het zeer selectief interviewen van politici.

Het publiek dat belangstelling blijkt te hebben voor deze soort berichten kan ook gezien worden als een afzetmarkt of een potentieel electoraat. De toenadering van FvD-politici (en dan met name Wybren van Haga en Thierry Baudet die beiden vaak in onze datasets aangehaald worden) doen dit vermoeden. Recent onderzoek in Duitsland naar protestgroepen zoals Querdenken toont aan dat er geld verdiend kan worden met deze groepen (Laufer & Elfenkämper 2020). Merchandise, donaties en schenkingen of zelfs het aanbieden van vervoer naar demonstraties werden als businessmodellen geïdentificeerd (Pucher 2020).

Het media-ecosysteem van deze groepen is sterk zelfrefererend: opinieleiders zitten in elkaars YouTube-shows of podcasts, geven samen kranten uit of trekken gezamenlijk op (El-Kaddouri, Saris & Van de Ven 2020). Deze zelfreferentie vinden we ook terug op sociale media, waar op Telegram de verschillende groepen aan elkaar refereren of er zelfs moeite wordt gedaan om overlappende belangstelling te bundelen in nieuwe groepen (zoals de Telegram-groep Samen1VoorNederland). De gemene deler blijkt boven alles een anti-establishmentsentiment te zijn. Het establishment wordt ervaren als een homogene groep die coherent werkt aan de manipulatie en onderdrukking van het volk met zelfverrijking als doel. De politiek (“partijkartel”), de wetenschap (“linkse kerk”), en de media (“staatsomroep”) worden allemaal gezien als instrumenten van een heersende elite (regelmatig ook “cabal” genoemd) om “het volk” te manipuleren en te domineren. Vele van de protest-thema’s passen binnen dit sentiment. De verandering van Zwarte Piet wordt als het afpakken van traditioneel cultureel erfgoed begrepen, het stikstofbeleid wordt geframed als plan om woonruimte voor vluchtelingen te creëren, de vaccinatie tegen corona als businessmodel, de coronamaatregelen als instrument om “het volk” te controleren en in vrijheid te beperken, etc. Dit biedt uiteraard een vruchtbare bodem voor een reeks complottheorieën. De eerdergenoemde QAnon-theorie is er hier maar één van.

Dit media-ecosysteem van opinieleiders, politici en organisaties vormt zichtbaar het middelpunt van de communicatie op Telegram en Twitter, en blijkt een centrale rol te spelen in het activeren van protestgroepen. Leden van dit ecosysteem schakelen moeiteloos tussen verschillende thema’s en doelgroepen om een zo breed mogelijk publiek te bereiken, wat leidt tot hechte clusters van diverse groepen die samen optrekken, zoals wordt geïllustreerd in Figuur 15. De protestcultuur die in de analyseperiode van dit onderzoek heerste, werd gedomineerd door samenhangende bewegingen die zich gesteund zagen door een op volle toeren draaiend media-ecosysteem.

“Doe je eigen onderzoek”

Het was een veelgehoorde uitspraak in 2020: “doe je eigen onderzoek”. In interviews met anti-establishmentdenkers valt op dat velen weigeren inhoudelijke vragen te beantwoorden en in plaats daarvan oproepen tot het zelf inwinnen van informatie, soms gepaard met zoektermen die zij aanraden.¹⁵ Zij die online op zoek gaan naar alternatieve informatie, worden op hun wenken bediend. Ons onderzoek toont een uitgebreid netwerk van alternatieve media, groepschats en sociale-mediapagina's die actief aan elkaar refereren en zo hun ongefundeerde claims kracht bij zetten.

Conclusie

Het voorliggende onderzoek beschrijft de dynamiek van online conversaties en de mobilisatie van protest op straat. Ons onderzoek beperkt zich tot de periode 1 november 2019 tot en met 1 december 2020 in Nederland. De actiegroepen die we in dit onderzoek analyseren zijn dus enkel degenen die in deze periode actief waren. De grote meerderheid van de groepen die op veel media-aandacht konden rekenen in de analyseperiode blijken verwant aan (extreem-)rechts, wat echter niet betekent dat dit representatief is voor de algehele Nederlandse protestcultuur. Desalniettemin kunnen de geobserveerde mediapraktijken, de dynamiek tussen verschillende topic communities en het breder media-ecosysteem geplaatst worden in een historisch perspectief van protestvormen en mediatechnologie. We benadrukken daarom ook - refererend aan dit historische perspectief - dat sluitende uitingen die een deterministisch verband tussen mediatechnologie en mobilisatiekracht zien tekortschieten. Mediatechnologie als middel om informatie en meningen te verspreiden ten behoeve van het formeren van kritische tegen-publieken is al in de burgerlijke emancipatie- en protestbewegingen van de 18de en 19de eeuw te constateren (Habermas 1964). Ook de nieuwe media zoals internet, world wide web en mobiele telefoons worden uiteraard geïnstrumentaliseerd voor het organiseren van de publieke sfeer. Naast de technologie spelen vele andere externe factoren een rol bij het mobiliseren van protest op straat.

Dynamiek van actiegroepen en protesten

Ons onderzoek naar de actiegroepen die in het afgelopen jaar actief waren toont een interessante dynamiek aan: er is sprake van verschillende topic communities die elkaar weten te vinden bij verschillende protesten tegen de overheid. Er zijn concrete aanwijzingen van pogingen tot samenwerking, zoals oproepen op Telegram om de verschillende belangstellenden van de verscheidene protestthema's bij elkaar te brengen. De gemene deler blijkt een breed gedragen anti-establishmentsentiment. Dit is vooral terug te zien bij de actiegroepen omtrent boerenprotesten en anticoronamaatregelen. Maar deze groepen kunnen ook uit elkaar gaan, of er ontstaan

¹⁵ Vaccinatiestress (28 mei 2020), *Danny op straat*. https://www.npostart.nl/danny-op-straat/28-05-2020/VPWON_1319137

Wat is De Andere Krant en wat staat erin? (4 september 2020), *BNNVARA*. <https://www.bnnvara.nl/artikelen/wat-is-de-andere-krant-en-wat-staat-erin>

afsplitsingen binnen een actiegroep. Radicaliseert een deel binnen een actiegroep of ontwikkelt zij een sterk van de oorspronkelijke thema afwijkende agenda, dan komt het regelmatig tot een afsplitsing of afhakende deelnemers.

Correlatie actiegroepen en escalatie van protest

De vaak gezochte correlatie tussen social media en mobilisatie van protesten op straat zien wij niet in de mediatechnologie zelf bevestigd, maar wel in de kwaliteit van de verschillende topic communities. Vooral protesten die in de Telegram-groepen van Farmers Defence Force en QAnon-sympathisanten werden aangekondigd, leiden in vergelijking met de overige demonstraties in onze dataset vaker tot confrontaties met de politie. Omdat we hier niet beschikken over observatiedata van de demonstraties kunnen we niet beoordelen of dit te maken heeft met het de-escalatiebeleid van de politie, de aanwezigheid van reischoppers of andere aspecten die kunnen leiden tot escalatie. Wat we wel terugzien is dat in deze groepen de overheid, de pers, wetenschap en kennisinstellingen worden afgeschilderd als “vijanden van het volk” en de democratie. We constateren dat de berichten in deze groepen vaak gekenmerkt zijn door emoties, met name woede en haat. Indirecte bedreigingen jegens politici, leden van het Outbreak Management Team, wetenschappers, journalisten en politici zijn ook in deze groepen te vinden. Ook worden hier vaak berichten gedeeld die als nepnieuws te kwalificeren zijn en vinden we vele referenties aan spelers in het alternatieve media-ecosysteem. We constateren dat hoe meer het wereldbeeld bepaald wordt door complottheorieën en hoe verder verwijderd van de empirische werkelijkheid en de wetenschappelijke consensus, hoe radicaler de topic community wordt in hun uitingen in tekst en beeld.

Media-ecosysteem en mainstream media-aandacht

De media hebben het afgelopen jaar bijzonder veel aandacht gewijd aan protesten en demonstraties. Ons overzicht van de mediaberichtgeving laat duidelijk zien dat sommige protesten vol in de schijnwerpers van de media stonden. Andere protesten trokken amper tot geen aandacht van de media. Een verklaring zou kunnen zijn dat er vanwege de coronacrisis sowieso weinig gebeurtenissen waren om over te schrijven. Opvallend is dat demonstraties die tot ongeregelheden leidden op meer mediaberichtgeving konden rekenen. Ook na afloop van het protest bleef het thema en het protest dan nog dagen onderwerp van de berichtgeving. Ordelijke demonstraties van bijvoorbeeld de BOA-vakbond of anderen bleken niet nieuwswaardig. Ook het thema dat deze actiegroepen onder de aandacht wilden brengen kreeg weinig ruimte in de media. Dat laat de conclusie toe dat escalatie van een protest meer aandacht trekt en het bereik van de actiegroep kan vergroten. Het is niet duidelijk of dit niet ook averechts kan werken. Berichtgeving gaat dan ook vaak over de ongeregelheden (denk aan de Black Lives Matter-demonstratie in Amsterdam) en het thema - hoe relevant ook - verdwijnt naar de achtergrond.

We hebben aangegeven dat de organisatie en mobilisatie van protesten vaak plaatsvindt op verschillende social media-kanalen. Deze staan echter niet los van het bredere media-ecosysteem. Er is geen sprake van zogenaamde filterbubbels. In alle topic communities waren onder de tien meest gedeelde URL's altijd links naar

mainstream media te vinden. De geëtablerde media informeren duidelijk het debat, ook binnen deze topic communities. Maar mainstream media bieden ook regelmatig een platform voor de vaak ongefundeerde conversaties die in deze topic communities gedeeld worden. Toen het bekende model Doutzen Kroes in een commentaar op een NU.nl-bericht haar afkeur uitte over coronavaccinaties voor kinderen, werd dit door mainstream media als een nieuwswaardig bericht opgevat en uitvergroot. Ook krijgen regelmatig personen zonder enige domeinkennis en expertise de ruimte om feitenvrije nonsens aan de tafels van praatprogramma's te verspreiden. Wat door de redacties wellicht wordt begrepen als een gebalanceerde presentatie van verschillende posities, is in wezen het versterken van ongefundeerde meningen (Freedman & Goblot 2018). Er ontstaan hierdoor verbindingen tussen mainstream media en het alternatieve media-ecosysteem van online only media-outlets, die zonder enige journalistieke codex, vaak zonder impressum en zonder verantwoordelijkheid op YouTube, weblogs en social media-kanalen communiceren.

Bibliografie

Benkler, Yochai, Robert Faris, Hal Roberts, Ethan Zuckerman. (2017). "Study: Breitbart-led right-wing media ecosystem altered broader media agenda." *Columbia Journalism Review* 3: 2017. <https://www.cjr.org/analysis/breitbart-media-trump-harvard-study.php>

Boeschoten, Thomas, Mirko Tobias Schäfer, Nikos Overheul. (2012). Politiek in 140 tekens. Een analyse van twitterende Nederlandse politici. In: Christian van 't Hof, Jelte Timmer and Rinie van Est (eds.) 2012, *Voorgeprogrammeerd. Hoe Internet ons leven leidt*. Boom: The Hague.

Blondel, V.D., et al. (2008). *Fast unfolding of communities in large networks*. Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment, Volume 2008, October 2008. <<https://doi.org/10.1088/1742-5468/2008/10/P10008>>

Bruns, Axel, and Jean Burgess. (2011). The use of Twitter hashtags in the formation of ad hoc publics. Proceedings of the 6th European consortium for political research (ECPR) general conference 2011. The *European Consortium for Political Research* (ECPR).

Cleaver Jr, Harry M. (1998). "The Zapatista effect: The Internet and the rise of an alternative political fabric." *Journal of International Affairs*: 621-640.

Coleman, Gabriella. 2013. Anonymous in context: The politics and power behind the mask. *Centre for International Governance Organisation*. Online: <<https://www.cigionline.org/publications/anonymous-context-politics-and-power-behind-mask>>

Van Dijk, J. A., Boeschoten, T., ten Tije, S., & van de Wijngaert, L. (2013). De weg naar Haren: de rol van jongeren, sociale media, massamedia en autoriteiten bij de mobilisatie voor Project X Haren: Deelrapport 2.

Van Eck, L. (2017). Vijf jaar na Project X Haren, hoe kon het zo mis gaan? NOS. <<https://nos.nl/artikel/2194074-vijf-jaar-na-project-x-haren-hoe-kon-het-zo-mis-gaan.html>>

El-Kaddouri, W., K. Saris en C. van de Ven. (2020). Ridders van de waarheid. De Groene Amsterdammer, nr. 51-52. <<https://www.groene.nl/artikel/ridders-van-de-waarheid>>

Van Es, K., van Geenen, D., & Boeschoten, T. (2014). Mediating the Black Pete discussion on Facebook: Slacktivism, flaming wars, and deliberation. *First Monday*, 19(12). <https://doi.org/10.5210/fm.v19i12.5570> <<https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/5570>>

Freedman, D. & V. Goblots. (2018) *A Future for Public Service Television*. MIT Press.

Jenkins, Henry. 2006. *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York University Press.

Laufer, D & O. Elfenkämper. (2020). Die Spur des Geldes. Netzpolitik.org. <<https://netzpolitik.org/2020/pandemie-leugner-die-spur-des-geldes/>>

Marwick, A., and R. Lewis 2017. Media manipulation and disinformation online. *Data & Society Research Institute*. Online: <http://www.chinhnghia.com/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf>

- Pucher, J. (2020). Wie man mit der Wut auf die Corona-Maßnahmen Geld verdienen kann. Der Standard. <https://www.derstandard.de/story/2000122191265/wie-man-mit-der-wut-auf-die-corona-massnahmen-geld>
- Rhodes, L. (Producent) & J. Orlowski (Regisseur). (2020). *The Social Dilemma*. Exposure Labs.
- Rogers, R. (2013). *Digital Methods*. MIT Press.
- Schäfer, Mirko Tobias. (2019). Een versplinterd publiek domein. Hoe sociale media het politieke debat transformeren. In: Claessen, Rutger, and Judith van Erp (eds.): *Ondernemen in de open samenleving*. Den Haag: Boom, pp. 83-96.
- Schäfer, Mirko Tobias, & Hans Bernhard. (2008). Subversion ist Schnellbeton! Zur Ambivalenz des Subversiven in Medienproduktionen.
- Schäfer, M. T., et al. (2012). "Politiek in 140 tekens: Een analyse van twitterende Nederlandse politici." *Voorgeprogrammeerd: Hoe internet ons leven leidt*: 1-17.
- Schäfer, M.T. (2014). Unstable (Counter)Publics. Online Platforms as Hybrid Forums for Socio-Political Debate. Baxmann, Inge; Timon Beyes and Claus Pias (eds): *Social Media – New Masses*, Diaphanes / Chicago University Press, 2016.
- Shirky, Clay. 2009. *Here comes everybody: How change happens when people come together*. Penguin.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and Tear Gas. The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press.
- Utrecht Data School. (2018). Onderzoek naar Nederlandse Twittersfeer. Universiteit Utrecht. <<https://dataschool.nl/nieuws/onderzoek-naar-de-nederlandse-twittersfeer/>>
- Veer, van der, N., S. Boekee & H. Hoekstra. (2020). *Nationale Social Media Onderzoek 2020*. Newcom Research & Consultancy. <<https://www.newcom.nl/socialmedia2020?page=socialmedia2020>>
- Veerbeek, Joris. 2020a. Verantwoording bij onderzoek het naar antisemitisme op Twitter. *De Groene Amsterdammer*. Online: <<https://www.groene.nl/artikel/verantwoording-bij-onderzoek-het-naar-antisemitisme-op-twitter>>
- Veerbeek, Joris. 2020b. Verantwoording bij het onderzoek naar de verspreiding van coronacomplotten op sociale media. *De Groene Amsterdammer*. Online: <<https://www.groene.nl/artikel/verantwoording-bij-het-onderzoek-naar-de-verspreiding-van-coronacomplotten-op-sociale-media>>
- VSNU. 2018. Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit. *VSNU*. Online: <https://www.vsnu.nl/wetenschappelijke_integriteit.html>
- Wieringa, Maranke, Tim De Winkel, and Callum Lewis. "Wie is de waakhond op sociale media." Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren. (2017).
- Wieringa, Maranke, Daniela van Geenen, Mirko Tobias Schäfer, Ludo Gorzeman. 2018. Political topic-communities and their framing practices in the Dutch Twittersphere. In: *Internet Policy Review*, Vol 7, No 2
- Weller, K., Bruns, A., Burgess, J., Mahrt, M., & C. Puschmann. 2014. *Twitter and Society*. Peter Lang Publishing.

Appendix

Keywords per thema

Viruswaanzin

#Viruswaanzin #Viruswaarheid @Viruswaarheid #vaccinatie #vaccinaties #antivaxx
#gates #BillGates #stopdelockdown

Black Lives Matter

#GeorgeFloyd #BlackLivesMatter #AllLivesMatter #Blacklifematters #Halsema
#ANTIFA #HalsemaAftreden #WhiteLivesMatter #FemkeBlijft"

Farmers Defence Force

#FDF @FarmersDefence #FarmersDefenceForce #boerenprotest

5G

#5G #Stop5G

Demonstratie

#demonstratie #protest #opstand

Vuurwerkverbod

#vuurwerk #vuurwerkverbod #vuurwerkprotest #wijnblijvenstoken
#antivuurwerkverbod

Zwarte Piet

#zwartepiet #sinterklaas #kickoutzwartepiet #KZP #akwasi #sinterklaasintocht

Corona

#coronavirus #COVID19 #coronanederland #coronavirusNL #corona

Bijlage 1. Overzicht van de verzamelde keywords per thema.

Hoe vaak werden werden actiegroepen genoemd als protest-organisatoren?

Naam actiegroep	Absolute frequentie van actiegroep aangeduid als organisator van een protest in de dataset
Farmers Defence Force (FDF)	17
Viruswaarheid (voorheen Viruswaanzin)	12
Extinction Rebellion	6
Algemene Onderwijsbond (AOB)	5
Kick Out Zwarte Piet (KOZP)	5
Black Lives Matter	5
Uber-chauffeurs	3
Agractie	3
Vakbond BOA Bond	3
Kermis vakbonden BOVAK	3
Stichting Bouw in Verzet	2
Black Queer	2
Trans Resistance NL	2
'Eindhoven kan het: Sinterklaasfeest voor iedereen'	2
'WE ARE 1'	2

#500kinderen	2
Nederland in opstand	2
Het Landbouw Collectief	1
Automobilisten Facebook-groep (verwijderd)	1
De Vuurwerkfederatie	1
Youth for Climate	1
Toegelaten Taxi Organisaties (TTO)	1
Stop5GNL	1
Werkgroep Waarheidsvinding MH17	1
Code Rood	1
Democratie van het Volk	1
De Nederlandse BOA Bond	1
Maastrichtse studententak van Amnesty International	1
Anti-Racisme Groep Tilburg	1
Cultuur in Actie	1
Nijmegen tegen Racisme	1
Actiegroep 'Nee tegen 1,5 meter/Viruswaanzin'	1

Demonstratie van het Volk	1
Bevrijd Nederland	1
De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG)	1
Wakker Den Haag	1
Gele Hesjes	1
Het Algemeen Burger Collectief (ABC)	1
Het EventPlatform	1
Sta op Voor Vrijheid	1
Children First	1
Save our Kids	1
De Nederlandse Volks-Unie (NVU)	1
Movement X	1
Save All Kids	1
Totaal aantal vermeldingen van een actiegroep in de set	104

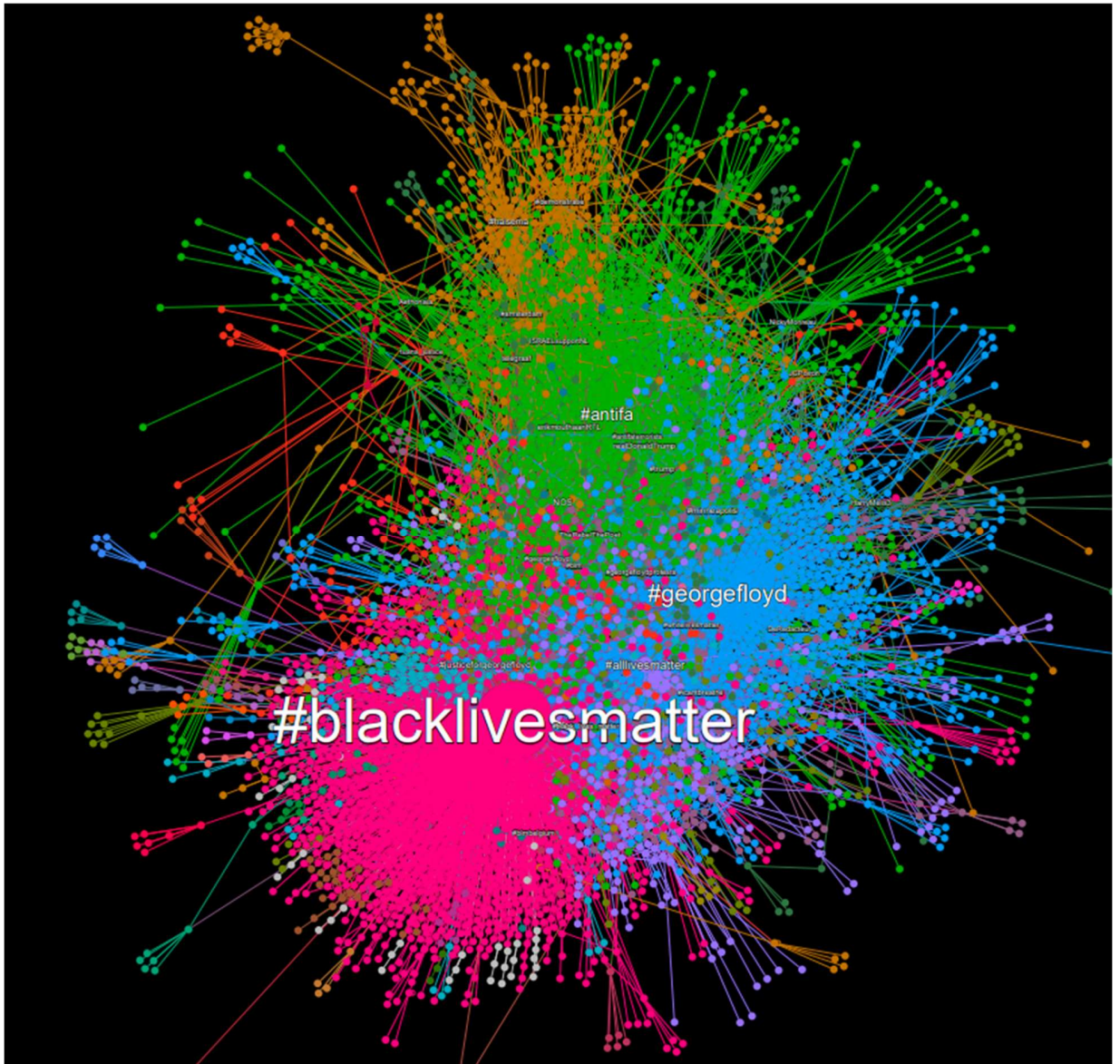
***Bijlage 2.** Actiegroepen en hun absolute frequentie als organisator van een protest in de mediadatASET. De overige protesten hadden geen actiegroep als organisator vermeld in de mediaberichten of aankondigingen op sociale media.*

Mediamomenten: dagen waarop meer dan 100 artikelen over een demonstratie of protestactie werden gepubliceerd

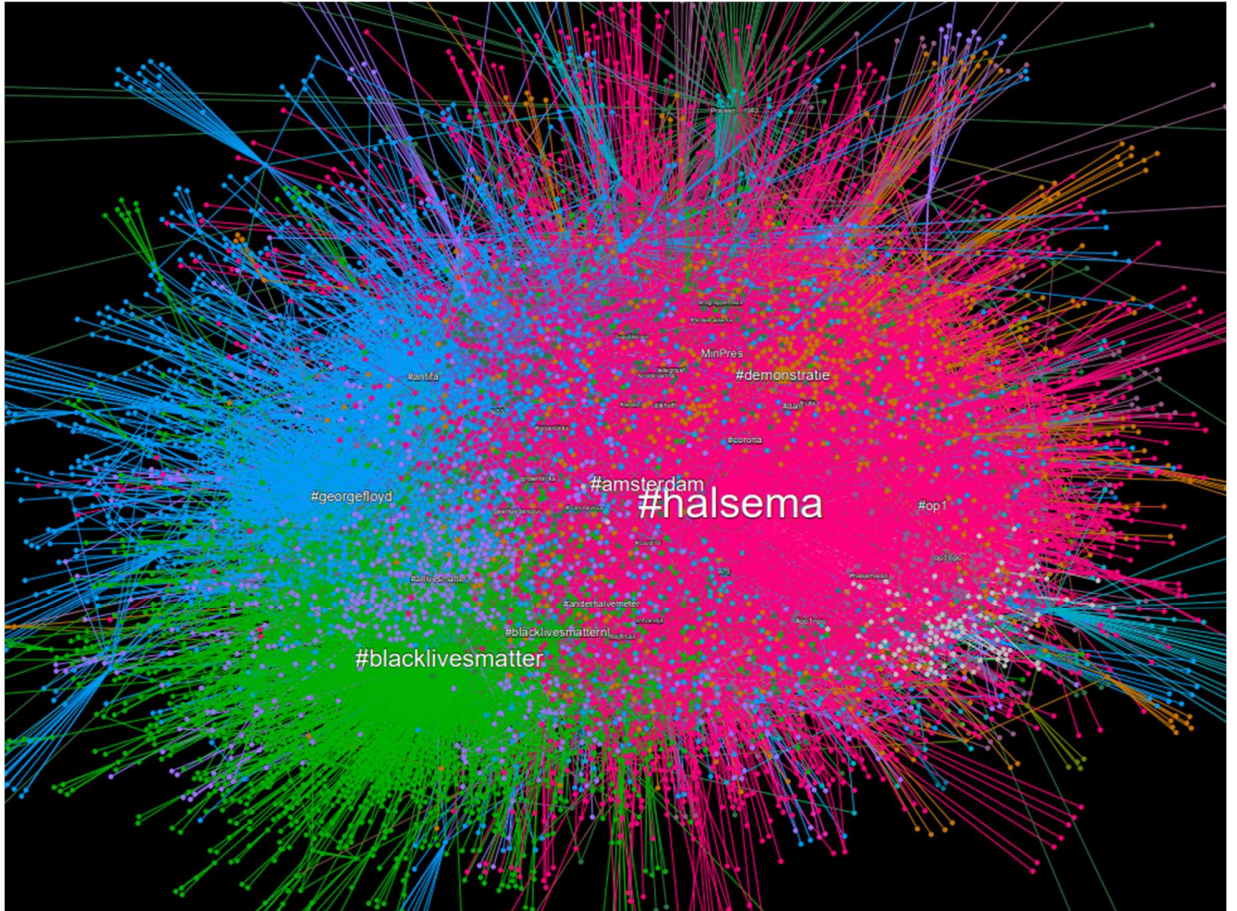
Datum	Aantal verschenen berichten (>=100)	Organisator
16-11-2019	146	Kick out Zwarte Piet
18-02-2020	118	Individuele boeren rond dagen met Farmers Defence Force protesten.
19-02-2020	268	Farmers Defence Force
30-05-2020	101	Antilockdowndemonstranten . In berichtgeving wordt bestaan van pamflet vermeld, maar geen organisatoren. Vandaag protesteren ook BOA bonden .
02-06-2020	334	Black Lives Matter
03-06-2020	145	Black Lives Matter . Ook protesteren allerlei kleinere antiracismegroeperingen, studentenorganisaties en individuele burgers rondom hetzelfde thema.
05-06-2020	141	Black Lives Matter. Nijmegen tegen Racisme . Ook is er protest van de cultuursector wat minder aandacht krijgt genaamd Cultuur in Actie .
11-06-2020	198	Kermis vakbonden BOVAK
19-06-2020	188	Viruswaanzin (verboden protest)
20-06-2020	103	Black Lives Matter . Kleinere anticoronamaatregelenorganisaties.
21-06-2020	366	Viruswaanzin (verboden protest) mensen komen op eigen initiatief alsnog.
22-06-2020	242	Over nasleep opkomst bij verboden Viruswaanzin protest.
23-06-2020	249	Over nasleep opkomst bij verboden Viruswaanzin protest. Evenementenbranche demonstreert ook; krijgt weinig aandacht.
26-06-2020	144	Viruswaanzin en Bouw in Verzet sluit bij hen aan. Dit gaat ook om een verboden protest.
27-06-2020	199	Viruswaanzin en Bevrijd Nederland samen.

		Dit gaat om een verboden protest. Viruswaanzin roept later vandaag mensen op toch niet te komen.
28-06-2020	202	Mensen komen op eigen initiatief alsnog naar verboden protest van Viruswaanzin en Bevrijd Nederland .
02-07-2020	129	Farmers Defence Force. Agractie. Nederland in opstand [tegen corona maatregelen]. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) .
03-07-2020	189	Farmers Defence Force. Agractie
04-07-2020	101	Farmers Defence Force. Nederland in Opstand.
20-08-2020	109	Individuele burger demonstreert tegen corona maatregelen. Diegene is actief bij Viruswaanzin, maar het is geen officieel Viruswaanzin protest.
04-09-2020	100	Sta op Voor Vrijheid.
11-10-2020	114	Individuele burger demonstreert tegen corona maatregelen.
17-11-2020	252	Farmers Defence Force

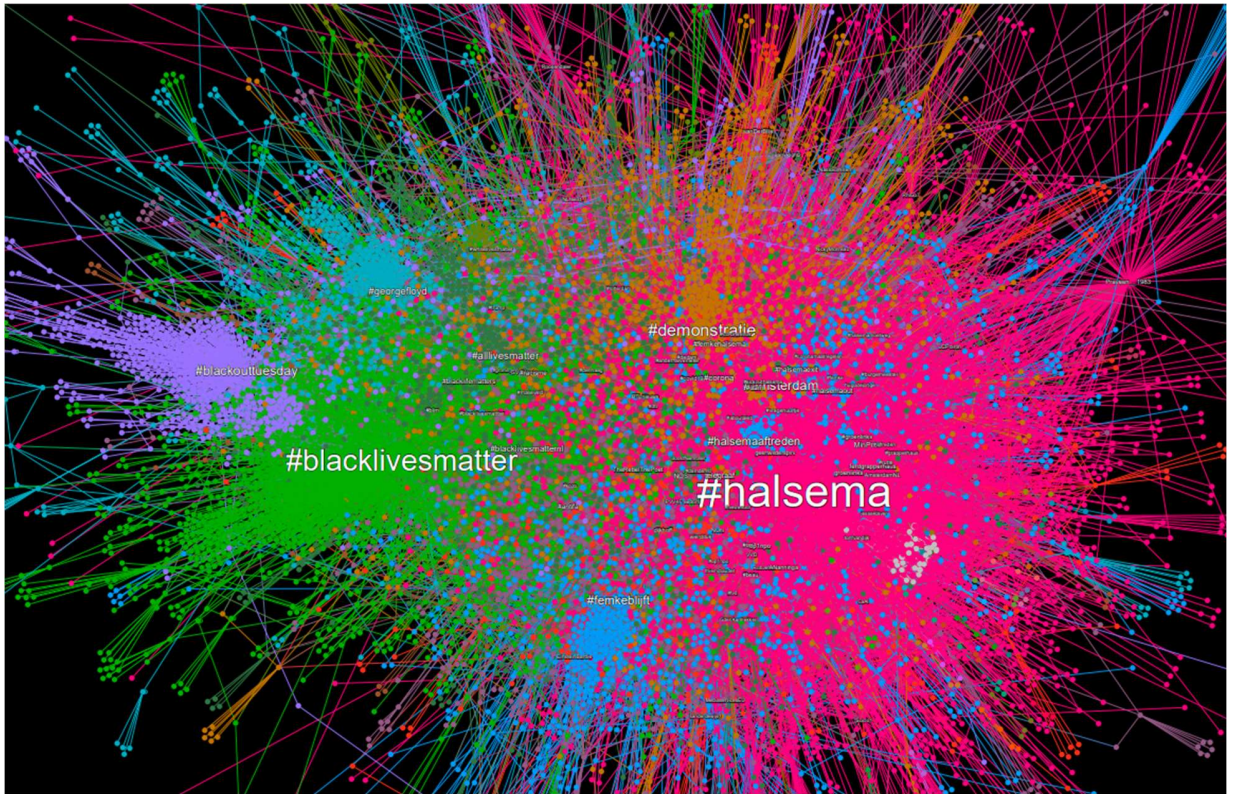
Bijlage 3. Dagen waarop meer dan 100 artikelen zijn gepubliceerd tussen november 2019 en december 2020. De organisator die gerelateerd is aan het protest waar media over schreef staat genoteerd. Op een dag kunnen meerdere protesten plaatsvinden. De eerstgenoemde actiegroep heeft op de desbetreffende dag de meeste aandacht gekregen.

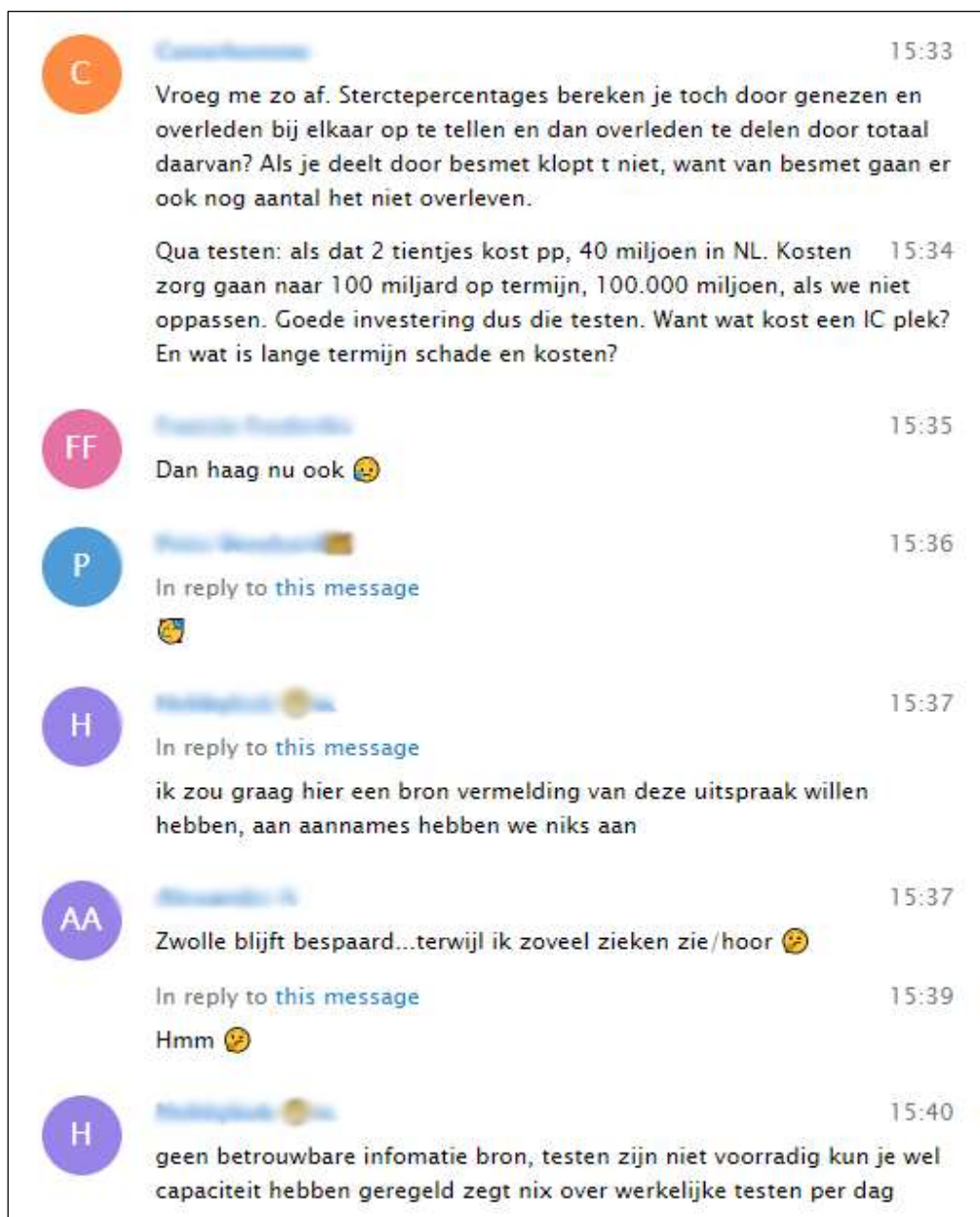
Bijlage 4. Netwerkvisualisatie van het Nederlandstalige Twitter-debat rondom Black Lives Matter in de periode 26 mei tot en met 31 mei 2020: de aanloop naar het Dam-protest.

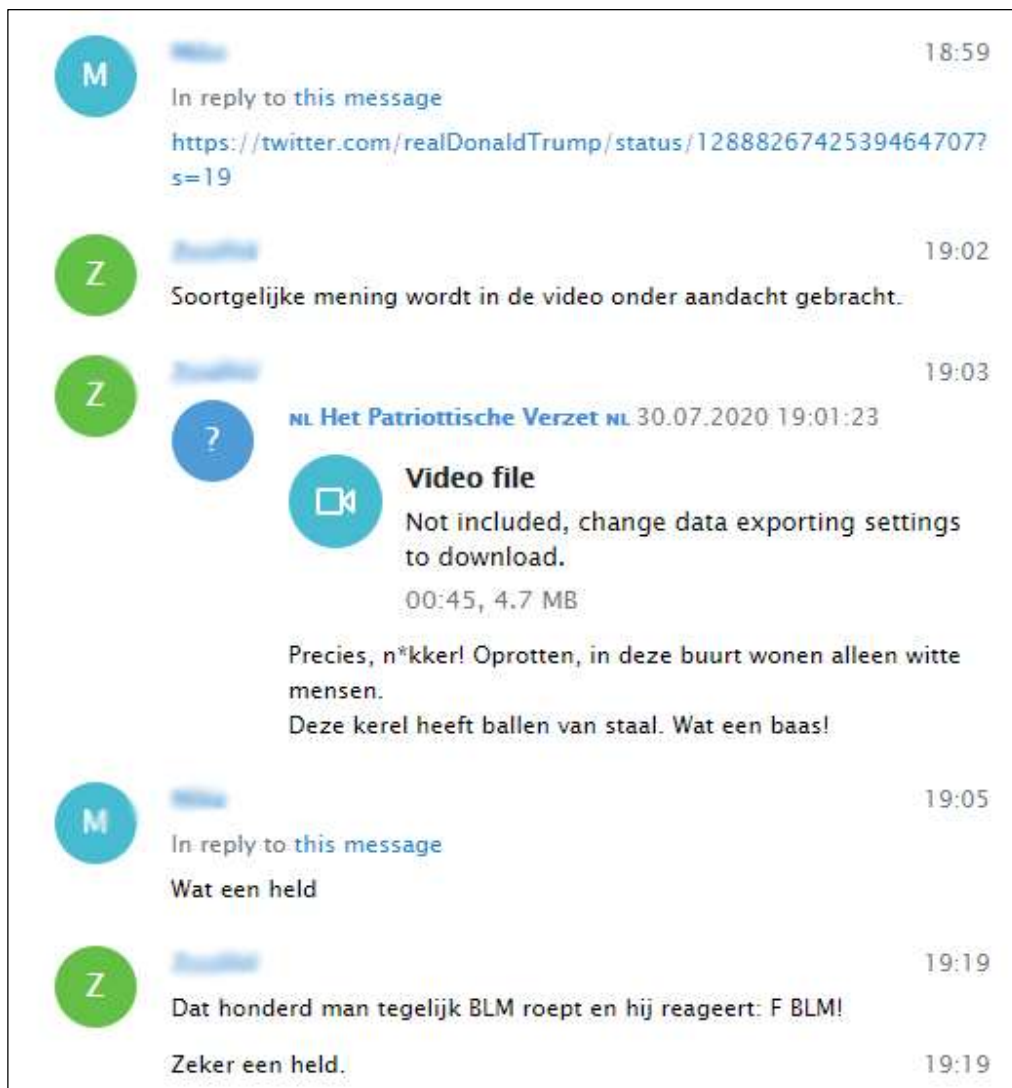
Bijlage 5. Netwerkvisualisatie van het Nederlandstalige Twitter-debat rondom Black Lives Matter op 1 juni 2020: de dag van het Dam-protest.

Bijlage 6. Netwerkvisualisatie van het Nederlandstalige Twitter-debat rondom Black Lives Matter in de periode 2 juni tot en met 3 juni 2020: de nasleep van het Dam-protest.

Bijlage 7. Fragment uit de Telegram-groep coronanederland van 4 maart 2020.

Bijlage 8. Fragment uit de Telegram-groep coronanederland van 30 juli 2020.

Auteurs en werkverdeling

- **Jeroen Bakker, junior onderzoeker UDS:** dataverzameling en analyse Twitter, hoofdauteur en eindredactie
- **Daphne Cornelisse, student UDS:** dataverzameling en analyse Telegram, auteur
- **Karin van Es, senior onderzoeker UDS:** eindredactie
- **Sahra Mohamed, onderzoeksassistent UDS:** dataverzameling en analyse media, auteur
- **Iris Muis, project manager UDS:** coördinatie en communicatie, eindredactie
- **Mirko Tobias Schäfer, projectleider UDS:** auteur, eindredactie
- **Joris Veerbeek, onderzoeker UDS:** modulariteitanalyse, advies en technische ondersteuning